

Pravednost i distribucija resursa u alternativama kapitalizmu

---

Hojsak, Irena

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:709784>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet

Irena Hojsak

Pravednost i distribucija resursa u alternativama kapitalizmu
Justice and Distribution of Resources in Alternatives to Capitalism

Diplomski rad

Rijeka, 2024.

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet

Odsjek za kulturalne studije

Irena Hojsak

0081161712

Pravednost i distribucija resursa u alternativama kapitalizmu

Diplomski rad

Diplomski sveučilišni studij kulturologije

Mentor i komentor: doc. dr. sc. Toni Prug i doc. dr. sc. Ozren Pupovac

Rijeka, 6.9.2024.

IZJAVA O AUTORSTVU DIPLOMSKOGA RADA

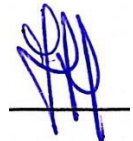
Ovim potvrđujem da sam osobno napisao/la diplomski rad pod naslovom

Pravednost i distribucija resursa u alternativama kapitalizmu

i da sam njegov/a autor/ica.

Svi dijelovi rada, podaci ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni članci i sl.) u radu su jasno označeni kao takvi te su navedeni u popisu literature.

Ime i prezime studenta/ice

Rijeka, 13.09.2024.

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Teorijsko situiranje problema.....	2
2.1. Artikulacija.....	2
2.1.a) Postmarksizam	2
2.1.b) Poststrukturalizam	3
2.1.c) Moć hegemonijskih praksi.....	5
2.2. Važnost artikulacije društvenih odnosa	8
2.2.a) Nesuglasnost kao osnova za nastanak političkog.....	8
2.2.b) Problem političkog kao problem institucije društvenog.....	11
2.2.c) Oblici podređenosti.....	12
2.2.d) Pluralnost identiteta	14
2.3. Radikalni demokratski pluralizam	15
3. Pravda i egalitarizam	16
3.1. Epistemička pravda kao vrlina društvenih institucija	17
3.1.a) Epistemička pravda otvara prostor za distributivnu	18
3.1.b) Utjecaj društvenih grupacija na koncepciju znanja	20
3.2. Paritet sudjelovanja	21
3.2.a) Egalitarizam sreće	22
3.2.b) Demokratski egalitarizam.....	24
4. Egalitarnost u povijesti.....	25
4.1. Alternativno čitanje ljudske povijesti	25
4.2. Ideal slobode u praksi.....	27
5. Socio-ekonomski poredak	29

5.1. Kapitalizam: komodifikacija i kritike	29
5.1.a) Kritike kapitalizma.....	32
5.1.b) Liberalni kapitalizam vs. politički kapitalizam	35
5.2. Razlike u primjeni neoliberalnih uvjeta među državama	38
5.3. Procesi nastali kao odgovor na neoliberalne elemente modernizacije	40
5.4. Borbe i alternativne prakse	41
5.4.a) Remunicipalizacija.....	41
5.4.b) Modeli javnog upravljanja vodom.....	43
5.4.c) Recipročni rad.....	47
5.4.d) Komunalni vrtovi kroz povijest.....	49
5.4.e) Primjeri utjecaja komunalnih vrtova na današnje zajednice	50
5.5. Snaga samoorganiziranja	53
6. Nejednakost pravednosti	54
7. Zaključak.....	56
8. Popis literature.....	58

Sažetak

Ovaj rad fokusiran je na istraživanje koncepta pravednosti i jednakosti, njihovu teorijsku pozadinu i praktičnu primjenu. Kroz analizu diskurzivne konstrukcije ključnih pojmova kao što su znanje, moć, sloboda i politika povezuju se teorije autora: Ernesta Laclaua i Chantal Mouffe i njihove koncepcije artikulacije kao radikalno demokratskog alata preuzimanja kontrole nad odnosima hegemonije, Jacquesa Rancière i njegove teorije o nesuglasnosti kao osnovi za istinsku demokraciju te Elizabeth Anderson i njenih radova o epistemičkoj i distributivnoj pravednosti te analizi vrsta egalitarizama. Kombiniranjem svih ovih pristupa, otvara se prostor za postavljanjem artikulacije kao sredstva za osvještavanje nemogućnosti univerzalnog i primjene pluralističke vizije proizvodnje znanja i lokalno situiranih diskursa. Pritom se mora ići u samu srž stvaranja znanja, odnosno u društveno pojmljivo i nepojmljivo te u kontingentnu prirodu konceptata oko kojih su izgrađene društvene strukture. Primjeri iz prakse javljaju se još u starim američkim zajednicama koje su živjele u raznovrsnim oblicima društvene organizacije i dostupnih imaginarija, na što ukazuju David Wengrow i David Graeber. Iz toga slijedi da izazivanjem ukorijenjenih narativa i propitkivanjem stabilnosti imaginarija, moguće je osloboditi put ka mišljenju novog društvenog. Iako što će Branko Milanovic pokazati da je gotovo nemoguće udaljiti se od kapitalističkog načina proizvodnje, koji je svakako zaslužan za ogromne probleme u distribuciji resursa i političkoj koncepciji pravednog, njegovi mehanizmi mogu se i upotrijebiti u svrhu ustanovljivanja efikasnijih mikro društvenih praksi koje su jednake i pravedne. Tako se u primjerima recipročnog rada, mutualističkih zajednica i samoorganizacije očituje snaga koju društveni i politički subjekti posjeduju i kontinuirano koriste kako bi društveno proizvedene nejednakosti umanjili i uspostavili dostojanstvene živote. Dakle, tržišni mehanizam kapitalizma i dalje je na djelu, ali borbe i alternativne prakse pokazuju da se jednakost uvijek pojavi na neki način, polazeći od samih članova društva koji pokažu što je njima u tom trenutku i okolnostima zapravo jednako i pravedno. Zato je poststrukturalistička ideja uvažavanja pluralnosti identiteta i borbi te društvenih stvarnosti veoma korisna u ilustriranju prednosti ostvarivanja partikularnih zahtjeva nad univerzalnim.

Ključne riječi: pravednost, jednakost, znanje, moć, društveni odnosi.

Summary

This work is focused on researching the concepts of justice and equality, their theoretical background and practical application. Through the analysis of the discursive construction of key concepts such as knowledge, power, freedom and politics, the theories of the following authors are connected: Ernesto Laclau and Chantal Mouffe and their conception of articulation as a radical democratic tool for taking control over hegemonic relations, Jacques Rancière and his theory of disagreement as a basis for real democracy and Elizabeth Anderson and her works on epistemic and distributive justice and the analysis of types of egalitarianism. By combining all these approaches, a space is opened for setting up articulation to raise awareness of the impossibility of universality - and for an application of a pluralistic vision of knowledge production and locally situated discourses. In doing so, one must go to the very core of the creation of knowledge, that is, to the socially intelligible and unintelligible, and to the contingent nature of the concepts around which social structures are built. Examples from practice appear even in old American communities that lived in various forms of social organization and available imaginaries, as pointed out by David Wengrow and David Graeber. It follows that by challenging entrenched narratives and questioning the stability of the imaginary, it is possible to free the way to the thinking of the new sociality. Although Branko Milanovic will show that it is almost impossible to move away from the capitalist mode of production, which is certainly responsible for enormous problems in the distribution of resources and the political conception of justice, its mechanisms can be used for the purpose of establishing more efficient micro-social practices that are equal and just. Thus, in the examples of reciprocal work, mutualistic communities and self-organization, the power that social and political subjects possess and continuously use to reduce socially produced inequalities and establish dignified lives is manifested. Even so, the market mechanism of capitalism is still at work, but the struggles and alternative practices show that equality always appears in some way, starting from the members of society themselves who show what is equal and just for them at that moment and in concrete circumstances. That is why the post-structuralist idea of respecting the plurality of identities, struggles and social realities is very useful in illustrating the advantages of realizing particular demands over universal ones.

Key words: justice, equality, knowledge, power, social relation.

1. Uvod

Ovaj rad zamišljen je kao povijesni pregled praksi artikulacije (kako teorijske tako i praktične) pravednosti u društvu kao egalitarne distribucije resursa. Pritom je za analizu važno ustvrditi koje sile utječu na koncepciju egalitarnosti i pravednosti te na koji način one utječu na njihovu materijalizaciju u društvu. U samoj srži nalazi se pregled diskurzivnih alata kojima se konstruiraju značenje, znanje i stvarnost. Zauzimanjem poststrukturalističke perspektive, nastojim povezati teoriju artikulacije Ernesta Laclaua i Chantal Mouffe s teorijom epistemičke pravde kao distributivne Elizabeth Anderson. Za to mi je važan Jacques Rancière i njegov koncept nesuglasnosti koja je nužna za postojanje politike kojom uvodim u rad praktičnu prednost partikularnog nad univerzalnim. Potom, raščlambom odnosa podređenosti i utjecaja strukture na hegemonске prakse i obrnuto, rad nastavlja u smjeru analize alternativnih imaginarija u teoriji i praksi. Novi pogled na povijest koji su pružili David Wengrow i David Graeber u djelu *The Dawn of Everything* koristim kako bih ukazala da paralelno uz načine uređenja društva koji su se smatrali dominantnima, postoje brojni drugi, primjerice mutualističke prakse i recipročni rad koji vrše pozitivan utjecaj na ostvarivanje veće jednakosti i pravednosti u društvu. Njihova primjena neovisna je o socioekonomskom uređenju, za koje će Branko Milanovic ponuditi pozitivne i negativne aspekte, i osnažuje mikrodrštvene svjetove. Teza ovog rada je da takvi primjeri predstavljaju potencijal za ostvarivanje pravednije distribucije resursa poststrukturalističkom metodom osvještavanja nemogućnosti uspostave univerzalnog kriterija pravednosti i fokusom na partikularne prakse. Izmicanjem iz zamki društveno uspostavljenog diskursa o velikim idejama poput slobode, jednakosti ili pravednosti mogao bi se ostvariti pomak prema društvenoj slobodi u zamišljanju i izvođenju drugih oblika društvenog postojanja.

2. Teorijsko situiranje problema

2.1. Artikulacija

Kao početnu točku uvela bih pojam artikulacija prema djelima Antonia Gramscija, Stuarta Halla, Ernesta Laclau i Chantal Mouffe. Za kompletnu analizu, nužno je dotaknuti se i pojmova kao što su ideologija, hegemonija, baza i nadgradnja. Uz povijesni pregled koji omogućava razumijevanje konteksta, važno je postulirati i koja je filozofska doktrina bila najutjecajnija. Primjerice, naturalizam i pozitivizam odrednice su marksizma, dok je esencijalizam blizak sa strukturalizmom. Na njih se nastavljaju postmarksizam i poststrukturalizam koji su polazište za teorijsku argumentaciju koja će uslijediti.

2.1.a) Postmarksizam

U marksističkoj tradiciji fokus je bio stavljen na revolucionarni obrat u kontroli sredstava proizvodnje, dakle ekonomsku domenu moći, no postmarksisti proširuju ovu tezu naglašavajući kulturološku konstituciju moći, unutar koje spada i ekonomska. Jedan od osnivača britanskih kulturalnih studija, Stuart Hall, pokazuje kako se interesi konstruiraju politički i ideološki čime se polje borbe širi iz ekonomskog na etičko-političko (2017). Politička i ideološka gibanja marksistički filozof Antonio Gramsci vidi kao odraz strukture, one iste u kojoj se vodi rat pozicija, odnosno borbe nad zauzimanjem prostora društvene svijesti na terenu kulture. Putem rekonstrukcije strukture i nadgradnje on objašnjava stupnjeve odnosa snaga u odabranim zapisima iz djela *Quaderni di carcere (Zatvorske bilješke)*. Tako je prvi stupanj, odnos društvenih snaga, usko povezan sa strukturom, objektivan i ne ovisi o ljudskoj volji. Socijalne grupe koje se shvaćaju kao fiksno raspoređene proizlaze iz procesa razvitka materijalnih snaga proizvodnje (Gramsci 1979:131). Nadalje, on objašnjava kako je u takvom društvu doživljaj realnosti pod kontrolom jer se u njemu nalazi početna iskra za preobrazbu postojećih uvjeta. Drugi stupanj je odnos političkih snaga, dakle homogenost, samosvijest i organizacija društva koje dijeli kolektivnu svijest, ponajviše prema ekonomskim uvjetima koji ih povezuju, ali i prema onim podređenim, nejednako zaštićenim grupama (Gramsci 1979:131). Ovo sjedinjenje partikularnih i općih interesa u korist vladajuće skupine poduprto je ideološkim tvorevinama. Također, aplicira se na građansko društvo koje je privatni aparat hegemonске skupine što Ernesto Laclau i Chantal Mouffe elaboriraju uvođenjem pojma artikulacije: „*Pridobivanje agenata za njihove povijesne interese*’ je,

*jednostavno rečeno, artikulacijska praksa koja konstruira diskurse u kojem su konkretni zahtjevi grupe – industrijskih radnika- začeti kao koraci prema totalnom oslobođenju koje uključuje prevladavanje kapitalizma“ (Laclau i Mouffe 2001:120). Drugim riječima, mudro osmišljena uporaba jezika, koji zbog svojih zadatosti ne može obuhvatiti čitav opseg ideja koje razum proizvodi, otvara prostor za povezivanje određenih ideja pritom ostavljajući njihove razlike po strani. Primjerice, koalicijski partneri za vrijeme izbora koristit će se istim setom *buzz words*, iliti ga plutajućih označitelja koji će u tom trenutku dijeliti veoma slična značenja i generirati podršku raznih društvenih skupina, no nakon izbora možda će biti izokrenuti svaki u smjeru svojeg partikularnog interesa. Treći i posljednji stupanj je odnos političko-vojnih snaga, sličan drugom stupnju ali na krupnijem planu tj. prelazak iz nacionalnog u međunarodno.*

Ako je ideologija vezivno tkivo grupe, ona je također i kostur strukture. Čitava konstrukcija stvarnosti sastavljena je od usuglašene verzije razumijevanja događaja i stvari oko nas. Akteri koji su na poziciji moći u ime društvenih skupina pregovaraju o političkim interpretacijama istine, odnosno artikuliraju. Tako je prema Gramsciju politička borba stvar vremena, organizacije i konteksta jer ovisi o ideologiji koja bi trebala objediniti društvene grupe: *„Vlastiti pogled na svijet odgovara određenim uvjetima koje postavlja stvarnost, a ti su uvjeti strogo određeni i u svojoj aktualnosti "originalni"“ (Gramsci 1958:20). Kako bi se oslobodio puni demokratski potencijal društva, nužno je izaći iz trenutnih hegemonijskih odnosa, a za ostvarenje tog cilja nužno je da artikulacijom ovladaju svi akteri u političkim borbama: „Možemo jedino razumjeti ovu diverzifikaciju društvenih borbi u svijetlu Gramscijevog inzistiranja da, u modernim društvima, hegemonija mora biti konstruirana, osporena i osvojena na mnogim različitim mjestima, kako se strukture moderne države i društva kompliciraju i točke društvenog antagonizma množe“ (Hall 2017). Odnosno, nužno je djelovanje u sferama koje tvore zajednički pogled na svijet, dakle uvjeravanje, edukacija i ideološka prisila u jeku zajedničke borbe.*

2.1.b) Poststrukturalizam

Filozof Ernesto Laclau i politička teoretičarka Chantal Mouffe pripadnici su poststrukturalističkog vala te pokazuju kako je i sama analiza teška, a kamoli praktična primjena:

Manevar transcendiranja vlastitih klasno/ korporativnih interesa postaje lokus političkoga, posljedica čega je da polje političke borbe više ne može biti objašnjeno u terminima „klasične“ klasne podjele jer, za razliku od lenjinističkog koncepta klasno-političkog savezništva, hegemonija uključuje „kompletnu fuziju ekonomskih, političkih, intelektualnih i moralnih ciljeva“ fundamentalne grupe i grupa povezanih s njom u kolektivnoj volji, a sve to posredstvom ideologije (Jerbić 2014:69 prema Mouffe 1979:181).

Tako je na djelu sveobuhvatni proces koji zahvaća sve sfere iz čega je vidljivo kako hegemonija i ideologija dotiču svaki element koji konstruira našu stvarnost, tj. one su nadgradnja.

Strukturalizam je prepoznavao strukture kao građevnu potporu na kojoj stoji univerzalna istina koja je temelj postojanja društva. Iz toga slijedi da je društvo smješteno u fiksiranom stvarnom svijetu, strukturiranom po idejama poduprtim materijalnim odnosima. Istina je vidljiva na graničnim točkama susretanja stvarnosti više društvenih skupina te ahistorijskim elaboracijama. Louis Althusser, Ferdinand de Saussure i Roland Barthes neki su od strukturalističkih autora koji su tražili idealni sistem primjenjiv na sve ljude. Da Saussure govori o jeziku kao sustavu znakova, a Althusser i Barthes analiziraju strukturu svijesti i kolektivne mitove. Althusser pritom ukazuje na uporabu ideoloških aparata kao što su obitelj, škola, itd. te represivnih kao što su policija, vojska, sudstvo, itd. Ovi aparati artikuliraju stvarnost, odnosno postvaruju je iz svijeta ideja: „*Prihvatanjem materijalnosti ideologije kako je misli Althusser, utjelovljene u društvenim ritualima i praksi institucija, odnosno kroz njezinu performativnu dimenziju, mijenja se fokus teoretiziranja o ideološkom označujući pomak s kategorija svijesti i sistema ideja na kategorije diskursa, jezičnih igara i označiteljskih praksi*“ (Jerbić 2014:70). Dakle, za strukturaliste, artikulacija stvarnosti je utkana u djelovanje, ono na koje od početka utječu aparati i time je struktura zašivena uz naše viđenje svakog aspekta svakodnevice. Ali, ako se govori o ikakvoj fiksiranoj stvarnosti, ona nužno mora podrazumijevati stabilne uvjete bez izazivanja statusa quo. Svaka moguća različita artikulacija tada djeluje kao prijetnja uspostavljenom miru na bojnom polju. Konstruiranje značenja rezultat je artikulacije ovisne o odnosima uspostavljenim oko njega. Čim su odnosi stabilniji, tim dulje određeno značenje ostaje na mjestu i njegov kreator ili kreatori održavaju moć nad diskurzivnim strukturiranjem stvarnosti.

Postrukturalistički autori poput Michel Foucaulta, Stuarta Halla te Laclau i Mouffe stvarnost doživljavaju kao niz konstrukcija proizašlih iz diskursa u društvu čime se ideja postojanja

univerzalne istine briše: „*Koncepcija koja poriče esencijalistički pristup društvenim odnosima također mora ustvrditi prekarni karakter svakog identiteta i nemogućnost fiksiranja 'elemenata' u svakoj mogućoj doslovnosti*“ (Laclau i Mouffe 2001:96). U poststrukturalističkoj teoriji ništa nije moguće fiksirati dulje od privremenog, javlja se svijest o pluralnosti istina i dvosmislenosti polja. Značenja su u konstantnom pokretu i modifikaciji jer je jasno da su ona proizvodi arbitrarnih veza između označitelja i označenog, definicija izvučenih po negaciji (A je ne B). Bez fiksacije i jasnoće oko značenja, članovi društva konstantno pregovaraju o svojoj stvarnosti. U čitavoj toj prekarnosti i nepostojanju esencije nemoguće je govoriti i o objektivnosti. Upravo ova razina nestabilnosti i fragmentiranosti vodi do spoznaje da je kontingencija jedina konstanta.

Iz toga slijedi da je definicija artikulacije praksa fiksiranja značenja kroz artikuliranje momenata pozicije razlike u nekom diskursu (Laclau i Mouffe 2001:97). Elementi su svaka razlika neutvrđena u diskursu, a kada se u diskursu postigne dogovor oko njihove artikulacije i vezivanja značenja, oni postaju momenti. U najobičnijem dijalogu moment je trenutak kada se dva govornika napokon sporazumiju oko toga gdje u komunikaciji dolazi do nesporazuma, odnosno koje elemente oni različito razumijevaju što im otežava slaganje. Ipak, zbog svoje privremene i kontingentne prirode dogovor je kratka vijeka jer je čitavo vrijeme pod utjecajem vremena i konteksta. Na primjer, ono što danas obuhvaća riječ feminist nije isto kao njeno značenje pred 50 godina, ma čak ni pred 10: „*Da bi se pozicionirali na polje artikulacije moramo se odreći koncepta društva kao temeljne cjeline njegovih parcijalnih procesa*“ (Laclau i Mouffe 2001:95). Odnosno, i društvo kao takvo labilne je prirode jer je u njemu sadržano toliko procesa koji se istovremeno bore za svoje mjesto da ga je nemoguće shvaćati kao zatvoreni i fiksirani totalitet.

2.1.c) Moć hegemonijskih praksi

Djelomična fiksacija značenja moguća je u otvorenom diskursu društvene formacije uz uspostavu referentnih tj. čvorišnih točaka koje sažimaju sve ono dokud se definicija afirmirala u društvu. Laclau i Mouffe koriste naziv plutajući ili prazni označitelj za pojmove ili označitelje koji su toliko široki da imaju mnogobrojne potencijalne definicije i jedan zajednički nazivnik. Primjerice, sloboda ili red ne znače svim akterima u društvu sasvim istu stvar. No, ako se želi postići dogovor oko nekakvog univerzalnog shvaćanja pojma sloboda, onda se trebaju izjednačiti razlikovne pozicije i uspostaviti čvorišne točke. Drugim riječima,

vrši se subverzija diferencijalnog karaktera i izjednačavaju se elementi pronalazeći najmanju tvrdnju oko koje se može postići konsenzus, za početak. On nije rezultat slobodnog procesa pregovaranja, stoga konsenzus podrazumijeva i svjestan i nesvjestan aspekt svog nastanka. Na bazi toga, označitelj i označeni postavljaju se naspram antagonističkih označitelja. Oni pak postoje kao čista suprotnost, negativnost isključena iz tog specifičnog diskursa: „*Pritom je svaka diskurzivno-ideološka formacija konstituirana s obzirom na svoju izvanjskost, s obzirom na isključenoga Drugog koji je istodobno i prepreka i nužnost formiranju Poretka*“ (Jerbić 2014:73). Drugost je nužna za postojanje i održavanje hegemonije jer bez nje značenje stvoreno samo prema razlikovanju od nečeg drugog kreiralo bi fiksirane i zatvorene identitete. Dinamičnost i kontinuirana transformacija svih odnosa ključne su u sagledavanju mehanizama opstanka društva. U prisutnosti hegemonije mora postojati prijetnja sistemu kako bi ona dobila opravdanje za svoje postojanje. Tako ono isključeno može biti izjednačeno upravo s prijetnjom statusu quo i stoga artikulacijskim praksama izolirano u diskursu: „*Specifičnost hegemonijskih artikulacijskih praksi je u tome da se sukobljavaju s drugim artikulacijskim praksama antagonističkog karaktera*“ (Laclau i Mouffe 2001:117). Svaki odnos u društvu zasniva se na zajedničkom antagonizmu i isključenju nečega, tako se tvori i društveni red.

Marksizam se fokusirao na društvene klase kao subjekt borbe posljedično izjednačavanju rada kao stvari od vrijednosti tj. robe, no prolaskom vremena odnos prema položaju u proizvodnom procesu značajno se izmijenio. Gramsci tvrdi da se hegemonijski subjekti konstruiraju na ravni fundamentalnih klasa te time da se sve društvene formacije okupljaju oko jednog hegemonijskog centra. Ali, ujedinjenost oko borbe za popravljanjem svoje pozicije nije dovoljno jaka ako se temelji samo na jednoj sferi, recimo ekonomskoj pozicioniranosti (odnosno, podređenosti) subjekta; prepoznamo li doista pluralnost odnosa u društvu kako to poststrukturalisti vide, nužno je uvidjeti mnogostrukost uzroka za političko-društvenu identifikaciju: „*Proliferacija političko-društvenih identifikacija čiji se uzroci više ne mogu izvesti iz njihove klasne pripadnosti razlog su za preispitivanje marksističke teorije i pokušaj iznalaženja novih teorijskih obzora za suočavanje s postmodernim stanjem (post)politike*“ (Jerbić 2014:68).

Konkretnom artikulacijom i usuglašavanjem oko izjednačavanja definicija koje će ući u plutajućeg označitelja dobiva se pristanak u diskursu, a zatim i u sferama djelatnosti i to se naziva hegemonija. Za pojam je ključan njegov neprisilni aspekt, odnosno stranka koja je pristala zato što je htjela, a htjela je jer ju je diskurs logički navodio u tom smjeru: “*Za*

konstrukciju koncepta hegemonije potreban je ne samo jednostavan spekulativni trud u koherentnom kontekstu, već više kompleksan strateški pomak koji zahtjeva pregovaranje između međusobno kontradiktornih diskurzivnih površina“ (Laclau i Mouffe 2001:93). Rastuće razlike i poteškoće u popravljaju istih karakteristika su fragmentiranih naprednih industrijskih društava. Označitelji se moraju artikulirati tako da predstavljaju interese određenih grupa kako bi se postigao moment stabilne artikulacijske strukture. Tek tada, momentalno se stvara privid strukture totaliteta na kojem se može izvršiti uspostava hegemonije. Bez opozicije hegemonija ne može postojati jer bi stajala u centru, dakle eliminirala sve antagoniste pa i sebe. Primjer je vidljiv u samom pojmu 'društvo' koji u diskursu ne nalazi ishodišni princip na polju razlika. Jedino kako bi se mogao naći je tako da se logikom ekvivalencije izgrade lanci označenog i upišu u jednog označitelja, time nastojeći pružiti dovoljno racionalnu pozadinu konceptu. Ipak, za Laclau i Mouffe pothvat utvrđivanja esencije društvenog zaista je utopijski upravo jer unutar društva izostaje jedinstvena pozitivna logika.

Iako je prekarnost društvenih formacija i odnosa moći osjetna, privremeno fiksiranje značenja omogućava hegemonijsku stabilizaciju. U brojnim zahtjevima društvenih grupa moguće je pronaći zajedničke elemente te ih izjednačiti čime partikularni interesi prerastaju u opće. Ranije spomenut zajednički element je upravo pronalazak zajedničkog antagonista, odnosno skupine koja stoji iza neke definicije praznog označitelja koja proizvodi nejednakost u odnosu. Naprimjer, sloboda, kao koncept koji je okovan tenzijom još od najdavnijeg doba, predstavlja prazan označitelj kojeg svaka skupina tumači na svoj način. Hegemonsko djelovanje zahtijevat će od određene skupine koja se namjerava pozicionirati u društvu kao zastupnik većine da artikulira svoje interese dovoljno slično da se mogu izjednačiti i upisati u prostor praznog označitelja. Slaganjem s artikulacijom postiže se fiksiranost i totalitet koji privremeno odolijevaju kontingentnoj prirodi diskursa: „*Ako se, dakle, „ideologija pojavljuje uvijek kada partikularni sadržaj prikazuje sebe kao nešto više od samoga sebe“ (Laclau 1997, 303), onda je univerzalno uvijek već ideološka konstrukcija, no takva konstrukcija koja je istodobno nemoguća i nužna za društveno-političko bivstvovanje“ (Jerbić 2014:75). Nemoguća jer ne postoji išta što uistinu ispunjava kriterij univerzalnog, a nužna jer predstavlja neki ideal kojem se stremi.*

Što je više društvo fragmentirano, a karakteristika današnjice je ekstremna individualizacija i brojnost subjekata, to je teža konkretna univerzalizacija interesa. S jedne strane to može označavati nešto dobro jer otežava uspostavu dominacijskih odnosa i opstanak diktature, no

jednako tako je i loše jer otežava ujedinjenje oko ciljeva koji nastoje poboljšati uvjete života za bilo koju opresiranu skupinu. U svakom slučaju, Laclau i Mouffe zaključuju kako je ideologiju nemoguće kritički artikulirati jer je i sam subjekt hegemoniziran te je za tako što potrebno izaći iz okvira ideologije:

Mogućnost kritike ideologije utemeljenja je kao negativna kategorija prepoznavanja nemogućnosti društvenog totaliteta i usmjerena deesencijalizaciji i denaturalizaciji ideoloških narativa. Pritom, ne postoji mogućnost da se zauzme neka ekstraideološka pozicija, nego je svaka kritika ideologije poduzeta s određenog mjesta unutar hegemonijskog polja, i kao takva uvijek već intraideološka (Jerbić 2014:88).

Filozofi poput Slavoj Žižeka anticipiraju mogućnosti u raspuštanju ovih kategorija, iako što pritom nailaze na nove probleme u diskurzivno konstruiranoj stvarnosti. U kontekstu ovog rada, postavlja se pitanje je li ostvarenje punine interpretativnih resursa kao posljedica egalitarnog sudjelovanja u stvaranju znanja sredstvo kojim se diskurzivno strukturirana stvarnost može usmjeriti prema nadilaženju zamke hegemonije, kao neizbježne sile koja utječe na formiranje mišljenja i znanja? Također, kako uopće ostvariti egalitarno sudjelovanje u stvaranju znanja ako odnosi utječu na artikulacije kojima se kreira značenje, a ti odnosi su formirani na bazi utjelovljenosti ideologije u društvenim ritualima i praksama institucija? Konačno, je li egalitarno sudjelovanje u stvaranju znanja, diskursa i realnosti nešto što može biti ostvareno na univerzalnoj razini ili se problematika artikulacije treba misliti kroz pluralističke vizije proizvodnje znanja i lokalno situiranih diskursa?

2.2. Važnost artikulacije društvenih odnosa

2.2.a) Nesuglasnost kao osnova za nastanak političkog

Jacques Rancière francuski je filozof koji analizira politička zbivanja i filozofske koncepte pritom se koristeći kritičkim pogledom zasnovanim na proživljavanju događanja iz 1968. godine. Njegova brojna djela veoma su važna za suvremenu francusku teoriju, a za ovaj rad posebice je korisna knjiga *Nesuglasnost: Politika i filozofija* iz 1995. godine za koju se nerijetko kaže da je avangardno mišljenje političkog. Nesuglasnost se pritom može razumjeti i kao nerazumijevanje, nesloga ili neslaganje. Aporija jednakosti je inherentna teškoća političkog, a u njoj se može naći točka nesuglasnosti: „*Nesuglasnost (Mésentente) treba*

shvatiti kao „određenu vrstu govorne situacije: onu u kojoj sugovornici istodobno razumiju i ne razumiju ono što kažu drugi““ (Cmrečnjak 2015:231 prema Rancière, 2015: 10-11). Ova istodobnost razumijevanja i nerazumijevanja se odnosi na ono što uvjetuje logiku argumentacije. Tako je svako razumijevanje u političkom razgovoru dvosmisleno, odnosno zasniva se na racionalnosti nesuglasnosti. Za Rancièrea nesuglasnost je demokracija: „Demokracija nije režim ili društveni način života. To je institucija same politike, sustav oblika subjektivacije kroz koji se potkopava svaki poredak raspodjele tijela u funkcije koje odgovaraju njihovoj "prirodi" i mjesta koja odgovaraju njihovim funkcijama, odbačen na svoju kontingentnost“ (Rancière 1995:101). Drugim riječima, bez demokracije politika se ne može prakticirati. Političko može nastati samo u momentu očite neidentifikacije između dominantnog poretka i dijela bez udjela: „Dakle, politika kao autentično mjesto odlučivanja postoji kada se strukturni poredak dominacije prekine ustanovljenjem nekog dijela bez udjela“ (Cmrečnjak 2015:232). Poredak dominacije ne dopušta nesuglasnost već na jezičnoj razini pa će sam identitet morati biti konstruiran unutar onog poznatog ili hermeneutički razumljivog. Na taj način dio dobiva svoj udio u društvu i identificira se s poretkom što Rancière naziva policijskom logikom. Političku logiku obilježava pak susret dva heterogena oblika u društvu, tj. postojanje mjesta i oblika za instituciju dijela bez udjela. No, njena karakteristika je subjektivacija koja izmješta subjekt iz njegova prirodna mjesta i dezidentificira ga (Cmrečnjak 2015:233 prema Rancière 2015:41). Na primjeru problema migranata Rancière pokazuje kako su se nekoć oni subjektivirali kao radnici i time ponovno stekli ubrojivost, iako ne na svom prirodnom mjestu, dok se danas oni ne subjektiviraju čime se naglašava neubrojivost, tumačena i osjetilno doživljena kao izvanjskost.

Stoga, on apostrofira govor kao sredstvo koje mora moći biti ubrojivo i govornici moraju biti uključeni u optimalnu manifestaciju raspodjele udjela u osjetilnom: „(...) „politika je na djelu svaki put kada je na djelu zajednica sposobna za argumentaciju i metaforičnost i kada joj svatko može pristupiti““ (Cmrečnjak 2015:233 prema Rancière 2015:61). Ovdje se raspodjela udjela u osjetilnom može shvatiti kao pristup kreaciji značenja i protočnosti istog kroz društvo. Takva demokracija, utemeljena na logici nesuglasnosti, može se manifestirati u tri aspekta: „Demokracija postoji ako postoji specifična sfera u kojoj se ljudi pojavljuju, ako postoje specifični politički akteri koji nisu agenti državnog aparata niti dijelovi društva ili grupe koja istiskuje identitete izvan dijelova države ili društva te ako postoji spor koji vodi subjekt bez identiteta na pozornici na kojoj se pojavljuju ljudi“ (Rancière 1995:100). Specifična sfera pojavnosti ljudi odnosi se na pojavu iz neoznačenog mjesta vlastite

egzistencije, točnije narod u svojem prirodnom heterogenom obliku. Njegov govor tada ne bi bio uvjetovan subjektivacijama jer bi istiskivao svaku društvenu identifikaciju i proizlazio bi iz spora artikuliranog od strane onih koji nemaju udjela u zbroju stranaka društva. S druge strane tog koncepta stoji postdemokracija ili konsenzusna demokracija koja označava režim mišljenja koje izjednačava javno mišljenje s mišljenjem svih ljudi. Time je pojavnost ljudi eliminirana, a opet se prikazuje kao da postoji unutar tog "društva" koje je na djelu. Tome uvelike pripomažu strukture prava koje su izjednačile pravo s činjenicom: „*Ali vladavina prava uvijek je vladavina nekog prava, to jest, režima jedinstva između svih različitih smisla prava postavljenog kao režim identiteta zajednice. Danas se poistovjećivanje između demokracije i legitimne države koristi kako bi se proizveo režim identiteta zajednice kao nje same, kako bi politika isparila pod konceptom prava koji je poistovjećen s duhom zajednice*“ (Rancière 1995:108). Ako se demokracija reducira na određeno stanje društvenih odnosa gubi se prostor za pojavnost, subjektivaciju i spor te se državi daje moć unakrsnog referenciranja prava i stvarnosti.

U trenutnim okolnostima politika je identificirana s menadžmentom kapitala koji služi kao potvrda legitimiteta vlade: „*U istom trenutku kada se proglašava rok upotrebe marksizma zajedno s neuspjehom političkog priklanjanja ekonomiji, vidimo kako režimi za koje se kaže da su liberalne demokracije preuzimaju, na vlastitu palicu, neku vrstu neobuzdanog marksizma prema kojem je politika izraz određenog stanja društvenog i razvoj proizvodnih snaga čini najveći dio njezinih oblika*“ (Rancière 1995:97). Poistovjećivanje demokracije s menadžerskom praksom priklanjanja komercijalnoj nužnosti proizvodi daljnje uvjete za funkcioniranje države, jedan od kojih je "stručno" balansiranje između harmonije i kaosa (Rancière 1995:112). Drugim riječima, gradi se identitet između moći i nemoći države; ona upošljava vladu stručnjaka koja politiku smješta u polje ekonomije i prava: „*Država tada uspostavlja svoj autoritet temeljen na svojoj sposobnosti da internalizira zajedničku nemoć, da odredi tanko tlo, ono "skoro ništa" mogućeg o kojem ovisi svačiji prosperitet kao i održanje povezanosti zajednice*“ (Rancière 1995:113). Diktiranjem identiteta naroda njegova pojavnost podređena je konsenzusu čime su onemogućeni uvjeti izražavanja političkih zahtjeva. Postavljanjem shvaćanja trenutnih uvjeta egzistencije kao jedino mogućih u realnosti, a oni djeluju kao barijera akciji, potiče se te nagrađuje statičnost aktera u društvu kroz održavanje internalizacije zajedničke nemoći. Rancière se dakle, ne dotiče univerzalne koncepcije znanja i općenite jednakosti u pristupu istom, već se fokusirao na specifična društva, institucije i sustave znanja. Na taj način on uočava procese i objašnjava ih, kao

naprimjer što je spoznatljivo i nespoznatljivo u znanju i društvu i linije isključivanja koje već u samom diskursu određuju legitimnost određenih pozicija i nelegitimnost drugih:

Konsenzusno razmišljanje zgodno predstavlja ono što naziva "isključivanjem" u jednostavnom odnosu između unutarnjeg i vanjskog. Ali ono što je na kocki pod imenom isključenja nije biti-izvan. To je način podjele prema kojem se unutarnji i vanjski mogu spojiti. „Isključenje“ o kojem se danas govori je najviše određen oblik takve podjele. Sama nevidljivost podjele, brisanje bilo kakvih oznaka moglo bi dopustiti da se o odnosu između zajednice i nezajednice raspravlja unutar nekog političkog mehanizma subjektivacije (Rancière 1995:115-116).

U smislu da uspostavom konsenzusa, iako što nominalno djeluje da se radi o potpuno afirmiranom potezu od obje strane, jedna strana uvijek je na gubitku jer se njen identitet apstrahira i malo pomalo dislocira dok ne poprimi oblik nečeg ubrojivog. Takvi politički i društveni subjekti lišeni su legitimnosti govora i racionalnosti jer da bi ju osvojili moraju biti ubrojivi, a ubrojivi su kada participiraju na jednakoj razini realnosti koju žive drugi ubrojivi, no ta razina ne egzistira na jednakom terenu osjetilnog zbog čega i kad su uključeni doživljavaju se kao izvanjski, odnosno intrinzično su isključeni. Ovakvim razumijevanjem pluralnosti subjekata i nužnim razlikama koje ih obilježavaju moguće je ustvrditi da ni samo znanje ne postoji na univerzalnoj ravni, već je ovisno o spoznatljivom i nespoznatljivom unutar nekog društva, institucije ili sustava, o čemu također piše i Elizabeth Anderson. Konsenzusom udruživati subjekte i identitete u ime demokracije uspostavlja se privid mogućnosti univerzalnosti u političkim pitanjima, no ovakva analiza ponovno upućuje na partikularnost:

Ostaje univerzalnost singularne konstrukcije sporova koja se nema čemu više nadati, od novootkrivene biti globalizacije koja je suštinski "širom svijeta", od jednostavnog poistovjećivanja univerzalnog s vladavinom prava. Nećemo tvrditi, kao što to čine "restauratori", da politika mora "jednostavno" ponovno pronaći svoje načelo da bi se vratila svojoj vitalnosti. Politika je u svojoj specifičnosti rijetka. Uvijek je lokalna i povremena (Rancière 1995:139).

I ovdje se dakle očituje inherentna kontingentnost odnosa i svega što iz njih nastaje, a s obzirom na to da iz njih proizlazi diskurs iz kojeg proizlazi i koncepcija znanja, jasno je da se doista radi o čitavom razumijevanju i doživljavanju realnog.

2.2.b) Problem političkog kao problem institucije društvenog

Još jedan autor kojeg smatram ključnim za uvid u ovu temu osim Laclau i Mouffe je i Jeremy Gilbert. Laclau i Mouffe poznati su teoretičari radikalne demokracije i napisali su brojne radove, od kojih ovdje relevantan je i *Hegemonija i socijalistička strategija* jer nudi poststrukturalističku perspektivu o idejama izgradnje alternative. Gilbert pak pruža sponu između rada kulturalnih studija i borbe protiv kapitalističkog i neoliberalnog diskursa u svom djelu *Antikapitalizam i kultura*. Njihova djela otvaraju temu načina borbe protiv nejednakosti moći uz primjere već postojećih djelovanja aktera na tom području.

U 4. poglavlju pod nazivom *Hegemonija i radikalna demokracija* Laclau i Mouffe istražuju kako politička ljevica može iskoristiti hegemoniju u svrhu društvene promjene u smjeru jednakijeg i pravednijeg društva. Pritom se osvrću na period demokratske revolucije koji je uslijedio između Francuske revolucije i marksističkog političkog imaginarija jer se u njemu naziru tragovi budućnosti za radikalnu demokraciju. Tadašnji događaji odjeknuli su toliko jako da su potaknuli promišljanje o tome što se uzima zdravo za gotovo kao normalni oblik odnosa moći i koliko je to zapravo fragilno uspostavljeno (i nametnuto). Promišljanjem se otvara prostor za nove političke subjekte i nove borbe, no one uvelike ovise o trenutnim artikulacijama društvenih odnosa: „*Ono što želimo istaknuti je da se politika kao praksa stvaranja, reprodukcije i transformacije društvenih odnosa ne može locirati na određenoj razini društvenog, jer je problem političkog problem institucije društvenog, odnosno definicije i artikulacija društvenih odnosa u polju prožetom antagonizmima*“ (Laclau i Mouffe 2001:153).

Političko je dakle sadržano u društvenom, a društveno obuhvaća čitavu ravan postojanja, time i diskurs. Važnost diskursa posebno je uočljiva u trenucima kada se njegove slabe točke koriste kako bi se potvrdio postojeći poredak moći i invalidirala mogućnost i svrhovitost kolektivne akcije, stoga je krucijalno uvesti distinkciju između 3 pojma: podređenost, opresija i dominacija.

2.2.c) Oblici podređenosti

Podređenost je pozicija u kojoj pojedinac nema autonomiju nad svojim odlukama, već su one podređene tuđim. Možemo ju imenovati u brojnim uzajamno respektabilnim odnosima kao što su onaj između roditelja i djeteta gdje će roditelj donijeti odluku imajući na umu ono

najbolje za dijete i ono će ga poslušati jer je svjesno toga. No, podređenost se može pronaći i u šakaljivim situacijama odnosa koji se recimo odvijaju na radnom mjestu ili na fakultetu. Iz straha prema reakciji nadređenog, poslovođe ili profesora, osoba može biti stjerana u kut pokoriti se odluci drugog. Karakteristika podređenosti je da su obje strane prihvatile svoja mjesta u odnosu jer se shvaćaju kao pozitivni identiteti, stoga ih ne preispituju. U opresiji sudionici razvijaju svijest o počinjenju nepravde nad njima i međusobno ju dijele. Radi se o obliku podređenosti u kojemu opresor iskorištava moć svoje pozicije i njegova diferencijalna kategorija osviještena je putem diskursa među opresioniranima. Konačno, dominacija izlazi iz okvira samog odnosa u pitanju i nelegitimnost zamjećuju oni van njega, dakle artikulira se kroz izvanjsko.

Ove distinkcije neizostavne su u artikulaciji diskursa koji podupire i aktivno se zauzima za slobodu i jednakost. Razlog leži u tome što tek pravilnim artikuliranjem problema opresirane grupe mogu se izjednačiti i ujediniti te imenovati zajedničkog antagonista: „*Naša je teza da tek od trenutka kada demokratski diskurs postane dostupan za artikuliranje različitih oblika otpora podređenosti nastat će uvjeti koji će omogućiti borbu protiv različitih vrsta nejednakosti*“ (Laclau i Mouffe 2001:154). Radikalni demokrati vide ovu borbu kao konačni početak eliminacije nepravde u odnosima, no njeno ostvarenje ima brojne prepreke. Laclau i Mouffe objašnjavaju kako se pred 200 godina odvio kraj teološko-političke logike koja je društveni red ustanovljivala po božjoj volji čija je teška iskorjenjivost bila upravo opravdana pozicijom društvenog naspram holističkog u hijerarhiji odnosa. Francuska revolucija bila je poziv na buđenje ljudima koji nisu znali, niti smjeli znati, da apsolutna moć leži u njihovim rukama čime je institucija društvenog trajno izmijenjena te skupa s njom diskurs. Nejednaki odnosi označeni su kao nelegitimni i neprirodni zahvaljujući društvenoj akciji koja je potakla sastavljanje *Deklaracije o pravima čovjeka i građanina*. Konačno, nejednakost je artikulirana kao neprirodnost čime se narod oslobodio prijašnjih institucija koje su ih potlačivale pod paravanom ispravnosti i prirodnosti te su imali garanciju da je njihov život vrijedan. Nejednakost se tako izjednačila s opresijom i artikulirala kao antagonizam.

Zbio se ekvivalencijski pomak između subjektivnih pozicija koji dolazi u dvije varijante: 1) pomak demokratskog imaginarija zbog kojeg se reartikuliraju odnosi podređenosti kao odnosi opresije (npr. kraj robovlasničkih odnosa) i 2) socijalna transformacija praksi i diskursa koje ukazuju na nejednakost. U oba slučaja antagonizam dolazi iz ekternalnosti moći koja je vidljiva tek kad podređenost preraste u opresiju i opresirani to prepoznaju. Nakon toga oni konstruiraju društveni identitet iz elemenata i vrijednosti prema onome čemu se

suprotstavljaju, dakle u opoziciji vanjskom izvoru moći. Potom se međusobnim prepoznavanjem lociraju drugi u takvim odnosima i povezuju, tvoreći ujedinjenu skupinu protiv određenog antagonista: „Ovdje je ležala duboka subverzivna moć demokracije diskursa, koji bi omogućio širenje jednakosti i slobode u sve šire domene i stoga djeluje kao sredstvo za fermentaciju na različite oblike borbe protiv podređenosti“ (Laclau i Mouffe 2001:155). Jasno je kako ovakva ujedinjavanja pružaju zaista konkretne oblike otpora postojećim mehanizmima moći što predstavlja ozbiljnu prijetnju onima kojima ide na korist trenutni sistem. Primjerice, nekome tko ima monopol nad nekim resursom u zemlji u kojoj su slabe regulative nikako ne ide na ruku da većina glasa za veći porez na dohodak i deprivatizaciju poduzeća.

2.2.d) Pluralnost identiteta

Još jedan pojam kojeg Laclau i Mouffe drže u centru svoje teorije je pluralnost identiteta. Upravo je on zaslužan za neuspješnost marksizma jer se on temeljio na univerzalnosti borbe radničke klase protiv univerzalnog antagonista: „Proliferacija političko-društvenih identifikacija čiji se uzroci više ne mogu izvesti iz njihove klasne pripadnosti razlog su za preispitivanje marksističke teorije i pokušaj iznalaženja novih teorijskih obzora za suočavanje s postmodernim stanjem (post)politike“ (Jerbić 2014:68). Među svim skupinama pa tako i među radnicima u ovom primjeru postoje višestruke kategorije i svaka od njih može imenovati svojeg antagonista. Ključno za hegemonijsku artikulaciju je prepoznati da se borbe mogu međusobno izjednačiti kroz lance ekvivalencija, čime pojam borbe izlazi iz sebe i strukturno se može vezati uz druge. Antagonizmi su tako plutajući označitelji čija artikulacija ovisi o hegemonijskoj borbi. Kako bi se postiglo izjednačenje borbi, one moraju raspustiti svoje autonomije na način da se apstrahiraju u svrhu izbacivanja nejednakosti i diferencijalne specifičnosti u prostoru borbe. Naravno, potpuna ekvivalencija nikada neće moći postojati zbog tendencije nejednakosti društvenog, no kao simboli otpora, borbe mogu modificirati svoj identitet. Svijest o pluralnosti borbi i antagonista ukazuju na to da je moć prazan prostor jer nitko nema privilegiju da svojata ideju istine: „Umnožavanje političkih prostora i sprječavanje koncentracije moći u jednoj točki su, dakle, preduvjeti svake istinski demokratske transformacije društva“ (Laclau i Mouffe 2001:178). Mobilizacija grupa uočavanjem i suprotstavljanjem opresiji dominantnog narativa kroz diskurs, a potom kroz kolektivnu akciju nude šansu za životom u istinski demokratskom uređenju po principima

slobode i jednakosti. S obzirom da je nejednakost artikulativnih resursa i borba oko nametanja i pregovaranja partikularnih značenja neizbježna, kako pokazuju Laclau i Mouffe, otvara se pitanje kako te da li je uopće moguće postići epistemičku pravednost, dakle jednaki pristup svima u kreaciji znanja, kako bi u diskursu uopće bili prisutni interpretativni resursi za artikulaciju uzroka opresije. Ovu ideju predstaviti ću u sljedećem poglavlju. Također, uzevši u obzir poststrukturalističko razumijevanje heterogenosti društva i odnosa te avangardnu nesuglasnost kao uvjet za postojanje političkog, za uspjeh biti će nužno pokazati spremnost na promjene imaginarija i usvajanje kontingentnog karaktera zbilje.

2.3. Radikalni demokratski pluralizam

Politika radikalne demokracije nastaje na potvrdi kontingentnog i dvosmislenog karaktera "esencije" te konstitutivnosti društvene podjele i antagonizama. Dekonstruktivskom analizom postaje jasno kako hegemonске prakse prolaze ispod radara upravo zato što je za njihovo postojanje nužno da ne postoji svijest o kontingentnosti društvenih odnosa i nepostojanju esencije: „*Tek kada je otvoren i nesašiven karakter društvenog u potpunosti prihvaćen, kada se odbaci esencijalizam totaliteta i elemenata, ovaj potencijal postaje jasno vidljiv i 'hegemonija' može postati temeljni alat političke analize za ljevicu*“ (Laclau i Mouffe 2001:193). Pluralitet identiteta sugerira kako svaki identitet unutar sebe nalazi načelo vlastite valjanosti umjesto esencijalističkog shvaćanja o univerzalnom načelu koje je i dalje prevalentno u političkim borbama. Dajući potpunu autonomiju identitetu da spozna sebe, pojedinci i grupe dobivaju alate za konkretniju artikulaciju uvjeta u kojima se nalaze i potencijalnu promjenu istih: „*A ovaj radikalni pluralizam je demokratski u onoj mjeri u kojoj je autokonstitutivnost svakog od njegovih pojmova rezultat premještanja egalitarnog imaginarija. Dakle, projekt pluralne i radikalne demokracije nije ništa drugo nego borba za maksimalnu autonomizaciju sfera*“ (Gilbert 2008:95 prema Laclau i Mouffe 1985). Drugim riječima, ono što je demokratsko u radikalnom pluralizmu je činjenica da omogućava autonomiju svakom identitetu (i pojedincu i skupini) da prepozna svoju poziciju u stvarnim odnosima moći te strukture koje su utjecale na njegovu koncepciju opravdanosti uzroka za bivanjem u toj poziciji. Gilbert koristi ovaj teren za promišljanje o antikapitalističkim pokretima koji bi se bavili razbijanjem koncentracijom moći u državama i korporacijama iz čega ću uzeti koristan primjer, no u ovom radu ipak se neću doticati potpunog eliminiranja kapitalističkih odrednica jer neke od njih smatram korisnima pri ujednačavanju nejednakosti.

Neke organizacije koje Gilbert navodi da su primijenile učinkovita rješenja su francuski *ATTAC*, talijanski *Comunista Rifondazione* i *Svjetski društveni forum*. Oni objedinjuju aktere u zajedničkoj borbi za jednakost, pravednost i slobodu. *Svjetski društveni forum* primjerice okuplja sve organizacije i pojedince povezane u borbi za osvješćivanjem posljedica dominacije kapitala i pronalaskom alternativnih metoda u povećanju društvene jednakosti, bez prepuštanja kontrole nad djelovanjem vladinim institucijama i tajničkim organizacijama, nahodeći se principima usvojenim 2001. godine koji se primjenjuju na svim međunarodnim lokacijama:

Kao forum za raspravu, Svjetski društveni forum je pokret ideja koji potiče promišljanje, i transparentno kruženje rezultata tog promišljanja, o mehanizmima i instrumentima dominacije kapitala, o sredstvima i radnjama otpora i nadvladavanja te dominacije, te o predloženim alternativama za rješavanje problema isključenosti i društvene nejednakosti koje proces kapitalističke globalizacije sa svojim rasističkim, seksističkim i ekološki destruktivnim dimenzijama stvara na međunarodnoj razini i unutar zemalja (2008:92).

Otvorenost za različitosti i diskusiju o alternativnim mogućnostima snažan su alat i antagonizam je mudro artikuliran kao 'nadvladavanje dominacije' bez izoliranja specifične institucije, osobe ili organizacije, a opet je jasno da se radi o svima koji beneficiraju od nejednakosti moći. *Forum* je koncipiran kao mjesto slobodnog govora, bez zastupanja njega kao tijela niti iznošenja jednog stava u ime svih:

Sudionici Foruma neće biti pozvani da kao tijelo donose odluke, bilo glasovanjem ili aklamacijom, o izjavama ili prijedlozima za radnje koje bi obvezivale sve njih ili većinu i koje predlažu da se zauzmu kao utvrđivanje stajališta Foruma kao tijela. Stoga ne predstavlja mjesto moći oko kojeg bi se sudionici njegovih sastanaka osporavali, niti namjerava predstavljati jedinu opciju za međusobni odnos i djelovanje organizacija i pokreta koji u njemu sudjeluju (Gilbert 2008:92).

Potiče se i okupljanje u sklopu drugih događanja sličnog tipa. Time je *Forum* mjesto bez koncentracije moći i kreiranja odnosa opresije, barem zasad. Poticanje promišljanja i kritike diskursa korisno je u razbijanju iluzija koje opravdavaju razmještaj moći u onim oblicima koji vode u opresiju. Hegemonijske prakse koriste se vlastitom terminologijom kako bi definirale

društvenu stvarnost i političke opcije čime se kritika znatno otežava jer se uklanja mogućnost izvanjskog imaginarija. Putem takvih čvorišnih točaka hegemonija samu sebe validira, a društvom prevlada pesimizam u zamišljanju ikakve alternative. Dobar primjer su nedavni izbori u Hrvatskoj, ali vidljiva je slična atmosfera i u drugim zemljama jer se najčešće radi o izboru između manjeg od dva zla. Možda je definirati univerzalan kriterij za pravednost putem čiste racionalnosti s razlogom teško jer zahtjeva veoma široku perspektivu koja će biti atemporalna i obuhvatit će sve pluralnosti koje ljudski odnosi proizvode. Ova istovremena nemogućnost i nužnost upućuju na osvrt na partikularne načine uspostave pravednosti i njihovu uspješnost.

3. Pravda i egalitarizam

3.1. Epistemička pravda kao vrlina društvenih institucija

Jedna od glavnih autorica koja proučava pojam epistemičke pravde je filozofkinja Elizabeth Anderson. Njen fokus na etiku i političku filozofiju, među brojnim drugim doprinosima društvenim znanostima, ključan je za poziciju koju u ovom radu zastupam. U svom radu *Epistemička pravda kao vrlina društvenih institucija* ona istražuje kako se teorije distributivne pravde mogu osloniti na teoriju epistemičke pravde autorice Mirande Fricker. Važno je istaknuti kako one ovu tezu potkrjepljuju filozofskim nasljeđem koje vjeruje u univerzalni kriterij istine znanja i ne propitkuje njegovu potencijalnu fabriciranost.

Teorije distributivne pravde mogu biti transakcijske i strukturne. Transakcijske se zasnivaju na utvrđivanju kriterija po kojima će se odviti razmjena između dvije osobe ili stranke, primjerice dobrovoljnost, uzajamnost i garancija da posrijedi nije prijevara neke vrste. Njihova primjena je lokalna, a ponekad ima i povijesni element: „*Teorija libertarijanskog povijesnog prava Roberta Nozicka iz 1974. godine nudi paradigmatu transakcijske teorije pravde. Sve dok stranke počinju kao legitimni vlasnici svoje imovine, sve transakcije koje zadovoljavaju lokalni kriterij pravednosti rezultirat će pravednom distribucijom*“ (Anderson 2012:164). No, kombiniranim utjecajem transakcija nije nužno da će uvijek uslijediti najpravedniji rezultat. Dapače, npr. na području tržišta imovinom jasno je kako dolazi do naglih zaokreta situacija koje su nepovoljne po pojedince koji nisu povukli nijedan specifični loš potez, samo su na lošem mjestu u loše vrijeme. Ideja pojedinačnog naknadnog ispravljanja isto nije odgovarajuće rješenje jer pojedinci sami po sebi nemaju dovoljnu kompenzacijsku moć, čak i da operiraju na najvišoj razini savjesti i traže one u nepovoljnijim situacijama kako bi im pomogli: „*Dok takvo ponašanje može biti vrijedno divljenja, pojedinačna praksa vrline*

nije dorasla zadatku suočavanja s problemima koje stvara sustav pravila koji reguliraju samo lokalna svojstva transakcija, a ne njihove globalne učinke“ (Anderson 2012:164). Zato se razvijaju strukturne teorije koje istražuju načine primjene kriterija transakcija na globalnoj razini uz poseban fokus na kontrolu kumulativnih učinaka kako se ne bi oštetio pojedinac (Anderson 2012:164). One izlaze iz okvira pojedinačnih transakcija ili proučavanja institucija i zahvaćaju čitavu strukturu društvenih sistema. Žarko Puhovski u članku *Jednakost i nasilje. Ništa ne ukazuje na to da je jednakost 'normalna'* navodi kako: „*Tradicionalno gledano, raspodjelna (distribucijska) pravednost nastoji oko pravedne raspodjele prava i obveza, dobara i opterećenja na osnovi jednoga od tri načela: (1) svakome jednako (na osnovi pripadnosti ljudstvu uopće); (2) svakome na osnovi učinka (mjerljivoga na osnovi dodatnih kriterija); (3) svakome prema potrebama (koje se, dakako, posve subjektivno iskazuju)*“ (2020).

3.1.a) Epistemička pravda otvara prostor za distributivnu

Autorica ističe kako je distributivna pravda vezana je uz epistemičku što znači da je nužno proučiti i kako je izgrađen epistemički sistem prema kojem funkcioniramo: „*(...) veći sustavi pomoću kojih organiziramo edukaciju onih koji će usvajati i stvarati znanje i kruženje, prihvaćanje i uključivanje epistemičkih doprinosa pojedinaca izgradnji znanja možda će trebati reformirati kako bi se osiguralo da se pravda izvrši prema svakom tko posjeduje znanje i traga za njim*“ (Anderson 2012:165). Pritom se služi radom Mirande Fricker koja je proučavala transakcijske i strukturne oblike epistemičke nepravde i nadograđuje na njene ideje u vidu proučavanja kako epistemička pravda može biti vrlina na sistemskoj razini, dakle u samoj srži društvenih struktura.

Fricker istražuje dva tipa epistemičke nepravde: testimonijalnu, odnosno nepravdu procjene svjedočanstva i hermeneutičku. Obje nalaze svoj uzrok u predrasudi na bazi identiteta, točnije u društveno posredovanim koncepcijama koje se shvaćaju kao istinite: „*Glavni slučaj nepravde svjedočanstva događa se kada slušatelj odbaci vjerodostojnost svjedoka zbog predrasuda prema njezinom društvenom identitetu*“ (Anderson 2012:165 prema Fricker 2007:28). Popularan primjer koji ilustrira ovu nepravdu je kada je porota sačinjena od bijelaca okrivila crnca za silovanje bijele žene iz romana *Ubiti pticu rugalicu*. Kategorizira ju kao transakcijsku osim u slučaju preventivne testimonijalne nepravde kada dolazi do isključenja unaprijed, dakle do strukturno afirmiranog isključenja. Hermeneutička nepravda uvijek je

strukturna jer potječe iz duboko ukorijenjenih predrasuda koje su dovele do sustavne marginalizacije i, najbitnije od svega, još nisu osvijestene. Sam sklop znanja je zatvoren i ne dozvoljava novom znanju da se ustanovi u društvu zbog čega akteri koji perpetuiraju predrasude iskreno vjeruju da su njihovi stavovi utemeljeni, a akteri koji doživljavaju nepravdu na bazi toga ne mogu se suprotstaviti. Ovome je primjer u bliskoj prošlosti:

Seksualno uznemiravane žene pretrpjele su hermeneutičku nepravdu jer im je nedostajalo interpretativnih resursa da shvate smisao nepravde koju su trpjele, zbog toga što su marginalizirane na bazi epistemičkih predrasuda: žene nisu shvaćene ozbiljno kao svjedoci nepravde na poslu i u školi, nego se očekuje da će podnositi "normalno" muško ponašanje (Anderson 2012:166 prema Fricker 2007:158–161).

U smislu, žene su iskusile marginalizaciju u toj mjeri da nisu imale ni sredstva za artikulaciju kojima bi izrekle nepravdu koja je nad njima počinjena. Postoji još jedan krajnji primjer hermeneutičke nepravde, a to je hermeneutička smrt: „*Medina, inače jedan od urednika vodećeg Routledgeovog zbornika o epistemičkoj nepravdi, predložio je i ekstremnu inačicu hermeneutičke nepravde, hermeneutičku smrt, koja nastupa kad pripadnici marginalizirane društvene skupine sebe ne mogu ni konstituirati kao društvene subjekte zbog potpunog izostanka njoj ili njemu sličnih u kulturnoj imaginaciji zajednice*“ (Samaržija 2022). Ovo krajnje isključenje subjekta iz društva u konačnici sugerira da nejednakost u odnosima moći može doprijeti toliko daleko da oblikuje znanje koje će validirati izmještanje subjekta izvan imaginarija. Zato je potrebno temeljito istražiti iz kakvog su znanja proizašle predrasude, odnosno iz kojeg nepravdnog odnosa koji je diktirao tvorbu znanja, kako bi se mogle sasjeći u korijenu. Drugim riječima, potrebno je kritički sagledati uzrok iz kojeg je potekla nepravda manifestirana u obliku predrasude i daljnjeg ophođenja na bazi iste.

Objekti nepravde moguće je ispraviti posjedovanjem vrline testimonijalne, odnosno hermeneutičke pravde koje su upravo ovo znanje o porijeklu pogreške u rasuđivanju (Anderson 2012:167 prema Fricker 2007:169). No, kod pojedinačnih epistemičkih vrlina javljaju se dva problema: prvi je da nisu dovoljno efektivne ni u suprotstavljanju transakcijskoj epistemičkoj nepravdi, a drugi da zahtijevaju strukturna rješenja, čak i ako proizlaze iz lokalnih uzroka lišenih predrasuda. Ovdje autorica uvodi pojam iz psihologije – kognitivna pristranost tj. predrasuda: „*Kognitivne predrasude obično su duboko ukorijenjene u našim umovima i djeluju automatski, nesvjesno i brže od svjesne misli*“ (Anderson 2012:167 prema Fiske 1998:364–365; Greenwald i Banaji 1995). One uvelike utječu na ljudsku

konceptiju kredibiliteta i kada su osviještene mogu proizvesti zbunjenost oko toga u kojoj mjeri se radi na njihovoj korekciji. Zato Anderson smatra da iako što pojedinac može utjeloviti vrlinu i kritički analizirati svoje ponašanje dok u njemu ne uoči sve predrasude, taj proces je i dalje borba s nesvjesnim dijelom uma, stoga je rješenje u strukturnom tretiranju epistemičkih nepravdi: *„Štoviše, strukturna rješenja mogu se promatrati kao rješenja temeljena na vrlinama za kolektivne agente. Gotovo svaka vrsta mentalnog stanja koje pojedinci može iskusiti također se može manifestirati u kolektivu“* (Anderson 2012:168 prema Gilbert 2000). Primjeri strukturnih rješenja su brojni, recimo anonimnost u prijavi na natječaj kako bi se osigurao pošten izbor.

3.1.b) Utjecaj društvenih grupacija na koncepciju znanja

Teoretičari socioekonomske nejednakosti ističu da osim predrasuda i diskriminacije postoji još institucionaliziranih putova u reprodukciju grupne nejednakosti u pogledu nedostatka kredibiliteta: različit pristup markerima vjerodostojnosti, etnocentrizam i pristranost zajedničke stvarnosti (Anderson 2012:169 prema Anderson 2010:1-66). Različit pristup markerima vjerodostojnosti očituje se u paradoksalnoj situaciji kada primjerice neka skupina doživljava nepravdu u pristupu edukaciji što se kasnije koristi kao argument zašto doživljavaju nepravdu pri izboru poslova. Marginalizacija u jednom području vodi u marginalizaciju u drugom pa je nekima nemoguće uopće steći marker vjerodostojnosti. Etnocentrizam je posljedica grupiranja pojedinaca koji osjećaju veću povezanost ako su sličniji. Stoga, on nije inherentno orijentiran prema napadanju određenih društvenih identiteta (Anderson 2012:169-170). Ipak, u slučaju suočavanja dviju grupa, testimonijalna nepravda može se manifestirati u razlozima zbog kojih će jedna od grupa biti diskreditirana zbog sustavnih nejednakosti kao što je položaj u društvu. Dakle, različit pristup markerima i etnocentrizam mogu biti izvor prijenosa strukturne nejednakosti iz jedne okoline u drugu (Anderson 2012:170). Pristranost zajedničke stvarnosti mehanizam je kojim članovi društva u odnosima reguliraju kompatibilnost, točnije pronadu zajednički jezik koji uključuje i slaganje oko pogleda na svijet. Hermeneutičke je prirode jer se zasniva na inherentnom nerazumijevanju između dviju grupa koje su svoje poglede gradile na strukturno zadatim uvjetima *„(...) u slučajevima etnocentrizma i pristranosti prema zajedničkoj stvarnosti, grupne segregacije duž društvenih linija nejednakosti su ključna strukturna značajka koja pretvara inače nevine, iako kognitivno pristrane, epistemičke transakcije u vektore*

epistemičke nepravde“ (Anderson 2012:171). Drugim riječima, svako grupiranje u sebi nosi razmjenu znanja, no kad je ono oformljeno oko mjesta nejednakosti u društvu stvara se nepravda u samoj koncepciji znanja jer će oni u boljoj poziciji, dakle oni koji beneficiraju od nejednakosti, artikulirati ono što će biti shvaćeno kao znanje.

Zato Anderson smatra da je vrlina epistemički pravednih društvenih institucija integracija grupa:

Kada se društvene grupe obrazuju zajedno pod uvjetima jednakosti, jednako dijele obrazovne resurse i stoga imaju pristup istim (legitimnim) oznakama vjerodostojnosti. Kada zajedno sudjeluju u stvaranju i usvajanju znanja pod uvjetima jednakosti, pripadnici skupina u nepovoljnom položaju mogu steći epistemičku naklonost u očima privilegiranih iskorištavanjem etnocentričnih predrasuda (2012:171 prema Gaertner i Dovidio 2000).

Zajedničko stvaranje i usvajanje znanja također ima tendenciju proizvesti zajedničku stvarnost, koja može pomoći u prevladavanju hermeneutičke nepravde i prateće nepravde svjedočenja (Anderson 2012:171). Integracija grupa ostvaruje epistemičku demokraciju jer omogućava svima jednak pristup znanju i stvaranju istog. Dakle, kada bi društvene institucije i samim time društveni odnosi koji ih tvore bili epistemički pravedni, autorice tvrde da bi distributivna pravda bila odražena u praksi. Ipak, u ovoj teoriji ne otvara se pitanje opravdanosti shvaćanja znanja kao baziranog na univerzalnom kriteriju. Tendencija da se postavke stvarnosti ne propitkuju vodi do toga da se znanje shvaća kao istina koja se mora otkriti, osvojivi totalitet, umjesto na alternativne načine, kao npr. društveno proizveden koncept u koji ulaze diskurzivni konstrukti temeljeni na ideološkim tvorevinama. Epistemička pravda kod Anderson zasniva se na pluralizaciji i ujednačavanju pristupu proizvodnje i diseminacije znanja što je bitan aspekt, ali ne dotiče se univerzalnosti njezinog kriterija što je element koji nalazimo kod Laclau i Mouffe. Jednakost pristupu proizvodnji znanja kako ju Rancière pak tumači može služiti kao teorijska poveznica na način da objasni razlike između sustava znanja i društava i njihovih ideja spoznatljivog i nespoznatljivog te cjelokupnosti društvenog koju oni tvore.

3.2. Paritet sudjelovanja

Autorice Nancy Fraser i Elizabeth Anderson u svojim djelima analiziraju termin jednakost koji se vezuje uz filozofske ideje pravde i objektivnosti. Susreću se u pojmu egalitarizma koji je svojevrsni odgovor na temu klasne problematike, kao potencijalno rješenje za postojeću nepravdu i disproporciju, no ne smatraju tu temu isključivom srži pitanja pravednosti: (...) *ne pretpostavljaju da suočavanje s klasnom strukturom u potpunosti odgovara na sva pitanja pravednosti, odnosno jednakosti*“ (Žitko 2018:227). Razlog za to je dao sam Karl Marx u teoriji klasa kada je naglašavao koliko su njegove teze specifične za određeno vrijeme u kojem su nastale. Pravednost kao takva je apstraktan pojam čiji se principi ne smiju vezivati za specifičan povijesni duh, samim time niti za racionalnu procjenu koja je u to vrijeme bila na djelu. Dakle, pravednost se definira ovisno o razdoblju te je podložna izmjeni, a na akterima današnjice je da ju danas smjeste u društvene odnose i prilagode uvjetima.

Obje autorice vrednuju postojanje prostora jednakosti te da unutar njega svi akteri odgovaraju jednakom moralnom standardu. Fraser ukazuje kako, osim uz distribuciju resursa, pravednost je danas prisutna i u priznavanju pojedinih društvenih identiteta, točnije s mehanizmom isključenja nekih identiteta na bazi roda, rase, etniciteta ili bilo koje druge razlikovne odrednice. I distribucija resursa iliti ga klasna politika i politika identiteta na sebe vezuju dva elementa pariteta sudjelovanja, koncepta koji spaja pravednost i jednakost: „*Pravednost zahtjeva društvene aranžmane koji dopuštaju svim (odraslim) članovima društva ulazak u međusobnu interakciju temeljenu na jednakosti*“ (Žitko 2018:229 prema Fraser 2003:36). Paritet se shvaća objektivno i intersubjektivno: on treba isključivati sve što priječi ravnopravnost interakcije te osiguravati jednako poštovanje svim sudionicima.

3.2.a) Egalitarizam sreće

Dok se Fraser fokusirala na spor između klasne politike i politike identiteta, Anderson u diskurs uvodi još jedan pojam, a to je egalitarizam sreće koji skreće pozornost i na ekonomski utjecaj te na marksističko nasljeđe pojma sloboda. Ključan dio Andersonine teorije je svijest o tome da se sloboda i jednakost međusobno ne isključuju. Ove dvije kategorije često su bile predstavljane kao prijatna jedna drugoj, posebice kada su određene ideologije zaposjedale društvene institucije. No, autorica tvrdi da je sloboda uvjet ostvarenja jednakosti jer baš zato što smo jednaki drugim građanima, svi smo slobodni unutar uređene zajednice. Egalitarizam

sreće naziva se i jednakost šansi i povezan je s distributivnom pravednosti. Zastupao ga je i Platon, točnije njegovu tada aktualnu inačicu: „(...) opravdanje *faktičke nejednakosti jednakošću ante rem, na osnovi nerealiziranih šansi (koje su, po pretpostavci, svima – jednako, dakle – bile dane)*“ (Puhovski 2020). Richard Arneson ujednačavanje smatra nužnim kriterijem održavanja harmonije u slučajevima kada je na djelu nešto van ljudske kontrole, primjerice prirodna nepogoda. Ipak, jednakost se ne vezuje samo uz to jer u ekonomskom kontekstu ona je čest argument za tržišne principe i meritokraciju: „*Prisutnost kršenja simetrije daje argumente za pravednost imovinske nejednakosti koja poziva na "dobrovoljnost"— shvaćanje da pojedinci snose svu odgovornost za svoje ekonomske ishode jednostavno zato što dobrovoljno ulaze u transakcije—ili na ideju da gomilanje bogatstva mora biti rezultat pameti i marljivosti*“ (Boghosian 2019:23).

Kada se govori o egalitarizmu sreće, misli se na dvije podvrste: sirovu sreću i sreću izbora. Prva je već spomenuta u primjeru prirodne nepogode, dakle neovisna o volji, ali se shvaća i kao dodijeljena rođenjem. Druga je pak rezultat naših djelovanja koja su pod utjecajem multitudine odnosa. Naprimjer, u sklopu tržišta koje afirmira i penalizira izbore moguće je zamisliti pojedinca koji, primoran slabijim imovinskim stanjem i gladnom obitelji, prihvaća eksploataciju na radnom mjestu: „*Naprimjer, kao pobornik egalitarizma sreće možemo vjerovati da je eksploatacija inherentno nepravedna i da eksploatirana osoba nije eksploatirana zbog loše sreće, nego zato što je sama odlučila ući u takav odnos*“ (Lippert-Rasmussen 2016:3). Situacija se ne može detaljno analizirati jer se ne uzima u obzir što dovodi osobe u pozicije da izaberu tako nešto, a samo sagledavanjem cijele slike može se dobiti ideja o stanju u društvu: „*Stoga se jednakost prilika često, s razlogom, interpretira kao inegalitarna raspodjelna pozicija, jer se odnosi na to tko u društvu dobiva dobra koja su oskudna, a ne na to kako su ta dobra (unaprijed) raspoređena. Odnosno, prihvaćaju se nejednakosti po prirodi, a ne one nastale u društvenim uvjetima*“ (Puhovski 2020). Zato autorica razmatra i biološka obilježja pojedinaca te inicijalne obiteljske uvjete jer i oni utječu na izbor. Ona egalitarizam sreće shvaća kao kombinaciju slobodnog izbora i infrastrukture koja "stoji" u pozadini te pomaže ukoliko dođe do slučajne nesreće, odnosno validacija tržišnih odluka kao kapitalistički dio i nadoknada koju financira država kao dio države blagostanja. No, onima koji su počinili "loš" izbor nema pomoći jer prema toj logici nitko im nije dužan pomoći, bez obzira na sve što je prethodilo konačnoj odluci koja se pokazala "krivom".

Priroda ishoda tržišne distribucije dalje je očita u jednom mehanizmu ispravljanja nastalih nejednakosti tako što se ubuduće omogući zaštita od strane države. Ovo se naziva paternalizacija i zbog funkcije sigurnosti, ona si uzima za pravo ograničiti pojedince preko zakona i javnih politika, čime odaje dojam dominantno-submisivnog odnosa. Naime, zato što je pojedinac nesposoban i neodgovoran, loše je izabirao i stavio se u situaciju iz koje sam ne može izići, pomoći će mu se, ali pod cijenu toga da ga se za to ponizi. Ili pak, u slučaju sirove sreće, neki su rođeni pod nesretnom zvijezdom tj. "prirodno" unesrećeni: „(...) *javnost i sudstvo uzimaju paternalistički pogled na probleme osoba s invaliditetom i zato smatraju kako stroža legalna zaštita od diskriminacije nije zaista potrebna*“ (Colella i Dipboye 2012). Ova pomoć proizlazi iz sažaljenja jer se smatra da je netko u odnosu inferiorniji čime je veoma očito pokazano nepoštovanje te strane. Time je automatski isključena jednakost, a i demokracija jer građanin nije zaista slobodan ako je netko odlučio u njegovo ime na temelju njegovih "nesposobnosti", odnosno ako ga netko dominira. Bitna je tu razlika između sažaljenja i suosjećanja jer je suosjećanje ono čime se čovjek osvještava o položaju drugih i motivira da radi na sanaciji uzroka problema kako bi se živjelo u uvjetima bez patnje i moralne osude. Dakle, egalitarizam sreće ipak ne zahvaća opresiju i diskriminaciju u njihovom korijenu, stoga se Anderson okrenula demokratskoj inačici.

3.2.b) Demokratski egalitarizam

Umjesto shvaćanja da je čovjek slobodan od prepreka njegovom djelovanju i jednak jer mu se u slučaju štete ujednačava ishod, autorica uvodi univerzalnu moralnu jednakost ujednačavanjem putem sposobnosti umjesto šansi. Ideju posuđuje od ekonomiste i filozofa Amartyje Sena koji objašnjava da iz čovjekove slobode proizlazi prilika za ostvarenje sposobnosti. Naglasak stoji na tome da pojedinac ima izbor ostvariti svoj potencijal, ne i hoće li on to zapravo iskoristiti. Pritom su sposobnosti vezane uz ono što omogućava članovima društva da funkcioniraju kao ravnopravna ljudska bića u demokratskom poretku (Žitko 2018:236 prema Anderson 1999). Također, one uključuju i jednako sudjelovanje u političkom životu te u sistemu kooperativne proizvodnje, što je autoričina ideja zamjene kapitalizma. U demokratskom egalitarizmu svi mogu, ali nisu prisiljeni sudjelovati u odlukama, pravo na pristup sposobnostima dostupno je kroz cijeli život, jednakost se očituje kroz sudjelovanje koje je omogućeno svim akterima te se zajamčenu pomoć smije odbiti primiti, ali nipošto pružiti drugome ako ju zatraži. Tako bi se radilo o sistemu u kojemu se živi u odnosu jednakosti bez nužnosti naknadnih popravaka, gdje su svi slobodni u izboru, a jednaki jer služe

drugima. Tada bi do nejednakosti svejedno moglo doći, ali bi okolnosti njenog nastanka bile pravedne jer je društvo učinilo sve što je moglo da se ona ne materijalizira.

Žitko komentira položaj ekonomije u demokratskom egalitarizmu, točnije izvedbu kooperativne proizvodnje: „*Dekomodifikacija, demokratsko upravljanje poduzećem, jednako vrednovanje tržišnog i netržišnog segmenta ekonomije*“ (2018:241). U principu, zasniva se na ublažavanju neoliberalnih načela privatizacije države, deregulacije tržišta i rezanja potrošnje na javna dobra na što odgovara dekomodifikacijom dobara koja otvara put prema izvantržišnim utjecajima i ublažavanju posljedica nejednakosti, radnik kao pravo stiče mogućnost izražavanja uvida u poslovanje firme, a kada tržišni i netržišni segment ekonomije budu jednako vrednovani, dokinuli bi se i odnosi opresije. Ovdje se čak nudi i odgovor na pitanje klasne pravednosti jer bi se stvorila mogućnost da se jednakost sposobnosti manifestira u proizvodnji, aproprijaciji i distribuciji viška: „*Glavni aspekt teorije je restrukturiranje konvencionalnog skupa prava na imovinu, točnije prava na članstvo, u osobna prava*“ (Wasserbauer 2015:173). Tom logikom pojedinac bi bio još slobodniji jer bi bio jednakiji. Slične ideje komentirat će i Branko Milanovic u svojoj knjizi *Capitalism, Alone* čemu ću posvetiti posebno poglavlje.

Povijest je pokazala da načini primjene pravde i jednakosti vode do vrlo specifičnih scenarija u kojima se one očituju. Oba koncepta sugeriraju slobodu u egzistiranju u društvu na istom nivou kao i ostali članovi uz pokušaje ispravljanja nepravde, bilo unaprijed ili naknadno. No, svaki sustav do sada dozvoljavao je određen dio nepravdi, među kojima je i disproporcija u posjedovanju sredstava. Ako trenutno socioekonomsko uređenje pogoduje skupinama koje posjeduju dovoljno materijalne i intelektualne moći, ono će se održati jer oni koji bi se mogli suprotstaviti za to nemaju dovoljno resursa. Izlaz iz ove petlje moguć je jedino artikuliranjem paradoksa konstrukcije odnosa moći i njene distribucije te poticanjem građanskog participiranja u stvaranju održivih alternativa.

Čini se, barem iz poststrukturalističke analize, da jednakost ne postoji u svom idealnom, univerzalno primjenjivom obliku jer su filozofske ili teorijske izvjesnosti samo prividne, njeno osvajanje diktiraju društveni procesi. Naime, njena uporaba kao norma ili instrument institucija može proizaći samo iz kretanja društvenih i političkih subjekata. Njihova unutarnja organizacija, kakvu navodim u daljnjim primjerima, dovela je do izvedbe u praksi na formalne i neformalne načine. Tako se esencijalizam i konstrukcija identiteta jednakosti u društvu kao inherentnog čine prapostojeći, no radikalna i pluralna demokratska (onako kako ju Rancière objašnjava) artikulacija upućuju na raspuštanje takvih misaonih kategorija i

davanje prostora kritičkoj analizi na temelju sklonosti jezika da bude netransparentan, samim time i znanja. Shvatiti epistemološku pravednost kroz tu prizmu značilo bi biti uvijek svjestan da jezik nužno vodi u nerazumijevanje te da samo proučavanjem znanja, može se doći korak bliže i pronalasku drugih načina njegove konstrukcije, onih koji bi u sebe imali utkanu svjesnost o pluralnosti i prikrivenim mehanizmima isključenja određenih skupina ili nebrojivih subjekata. Ovakvo razmišljanje uopće je pojmljivo baš zato što su povijesni periodi poput prosvjetiteljstva nužno vodili do proširenja potencijala ljudskog, odnosno društvenog imaginarija. Tom logikom, najpravednije što pojedinac može učiniti je prepoznati da nije jednak i da bi to donekle bio mora se udaljiti od velikih koncepata i ideja, poput univerzalnog kriterija znanja, i osvrnuti se na ono što je samo društvo pokazalo da je u danom trenutku i okolnostima jednako i pravedno. Mutualističke prakse jedne su od metoda kojima se ovakvo razmišljanje ostvaruje.

4. Egalitarnost u povijesti

4.1. Alternativno čitanje ljudske povijesti

U 9. poglavlju knjige *The Dawn of Everything: A New History of Humanity* autora Davida Wengrowa i Davida Graebera izlažu se dokazi o postojanju slijeda urbanog razvoja zajednica srednje i južne Amerike fokusiranih na socijalnu skrb, uređenih na bazi općinskih skupštinskih uprava koji zastupaju društvo jednakih. Podataka je veoma malo što se pripisuje namjernoj destrukciji tamošnjih gradova koja je uslijedila nakon prisilnog infiltriranja španjolskih poslanika i cenzuri putopisa koji su dospjeli na europsko tlo. No, zahvaljujući nekolicini koja je, otvorenog svjetonazora, riječima oblikovala zatečene društvene odnose i oblike života, a tu je posebno vrijedno djelo učenjaka Francisca Cervantes de Salazara naziva *Crónica de la Nueva España*, moguće je zaključiti da oblici upravljanja državama kakva su nama poznati nisu povijesna zadatost niti jedini mogući način života u društvu. U periodu između 1558. i 1563. godine Cervantes de Salazar pomno bilježi događaje koji su pratili tranziciju iz starog državnog uređenja u novo, takozvano civilizirano. Važno je istaknuti kako se Cervantes de Salazar bavio podučavanjem i kasnije je postao jedan od prvih rektora Sveučilišta u Meksiku (Graeber i Wengrow 2021:356). Svjedočanstva iz njegova djela sugeriraju da je stari meksički grad Tlaxcala funkcionirao kao urbana demokracija i da je taj oblik uređenja zajednice naslijeđen od još starijih kultura: „*Ono što Salazar opisuje u ovim izvanrednim odlomcima očito nije djelovanje kraljevskog dvora, već zrelog gradskog*

parlamenta, koji je tražio konsenzus za svoje odluke kroz obrazložene argumente i dugotrajna razmatranja koja su po potrebi mogla trajati i tjednima“ (Graeber i Wengrow 2021:358-359). Među ostalim, on navodi i oklijevanje tamošnjih članova parlamenta u vjerovanju novopridošlim Španjolcima i strah od nepotrebne okrutnosti i krvoprolića. Graeber i Wengrow u poglavlju uspjevaju povezati sve izvore koje su mogli pronaći o Tlaxcali, uzimajući pritom u obzir i kredibilitet i povijesne okolnosti. U konačnici navode kako:

(...) arheološka istraživanja otkrivaju gradski krajolik gotovo u potpunosti predan dobro uređenim rezidencijama svojih građana, izgrađenim prema jednako visokim standardima na više od dvadeset trgova, svi podignuti na velikim zemljanim terasama. Najveće općinske skupštine su bile smještene u građanskom kompleksu zvanom Tizatlan, ali on se nalazio izvan samog grada, s prostorima za javna okupljanja do kojih se dolazilo putem širokih vrata (Graeber i Wengrow 2021:363 prema Fargher et al. 2011).

Stari meksički grad Tlaxcala funkcionirao je u inačici urbane demokracije i to je očito u ono malo nalaza i zapisa što je preživjelo španjolsko osvajanje srednje i južne Amerike. Važnost ovog argumenta služi kao odgovor na tezu o tome da je trenutni oblik proizvodnje i državnog uređenja nešto što je moralo uslijediti iz svih povijesnih procesa kao vrhunac i ideal. Odnosno, da je napredak civilizacije automatski vodio u jednakost i da se zato morao nasilno instalirati među "necivilizirane divljake" dalekih Amerika i Afrike.

Wengrow i Graeber ističu kako:

Odavno je poznato da su gotovo sva velika pitanja moderne društvene znanosti – tradicija, solidarnost, autoritet, status, otuđenje, sveto – prvi put postavljena u djelima ljudi poput teokrata Vicomtea de Bonalda, monarhista Comte de Maistre, ili vigovskog političara i filozofa Edmunda Burkea kao primjeri vrsta tvrdoglavih društvenih stvarnosti za koje su smatrali da prosvjetiteljski mislioci, a posebno Rousseau, odbijaju uzeti za ozbiljno, s (inzistirali su) katastrofalnim rezultatima (2021:496-497).

Složeni set problema koji ovi koncepti donose sa sobom nije splasnio kroz povijest niti je danas išta bliže razrješenju upravo zato što je sama koncepcija pojmova zasnovana na prilagođenoj povijesti u kojoj se obezvrjeđivalo sve što je išlo kontra ideje napretka čovječanstva. No, autori pokazuju kako je sam koncept napretka prazan označitelj u koji je najčešće upisano ono što bi objašnjavalo današnjicu i to onu koju žive žitelji modernog,

razvijenog globalnog sjevera. U svom djelu su kroz mnogobrojne primjere, kao što je Tlaxcala, pokazali kako napredak dolazi u raznim oblicima i formama i da njegovo shvaćanje uvelike ovisi o onome tko ga proučava.

4.2. Ideal slobode u praksi

Ako je sloboda indikator napretka onda je veoma važno usuglasiti se oko specifične slobode koja će se proučavati: „U ovim smo poglavljima govorili o osnovnim oblicima društvene slobode koji bi se zapravo mogli primijeniti u praksi: (1) sloboda odmicanja ili selidbe iz svoje okoline; (2) sloboda ignoriranja ili neposlušnost na naredbe koje izdaju drugi; i (3) sloboda oblikovanja posve nove društvene stvarnosti, ili pomicanje naprijed-natrag između različitih“ (Graeber i Wengrow 2021:504). Pritom su prve dvije slobode na neki način podloga za treću jer sloboda u razmišljanju zahtjeva uklanjanje svih okvira koji sužavaju imaginarij. Iz toga slijedi i da onaj ili oni na poziciji moći svjesno prihvataju iluzornu utemeljenost svoje pozicije znajući da primjenom prve i druge slobode građani restrukturiraju odnos moći iz vertikalnog u horizontalan. Drugim riječima, odmicanjem i ignoriranjem pokazuju da je moć distribuirana kroz cijelu zajednicu te da je položaj na vrhu hijerarhije samo uloga i to neozbiljnog karaktera. Radi se o svojevrsnom ritualnom izvođenju uloge vladara. Danas je veoma teško zamisliti takvo uređenje u kojem je društveni red u rukama zajednice:

Ako je nešto užasno pošlo po zlu u ljudskoj povijesti – i s obzirom na trenutno stanje u svijetu, teško je poreći da nešto jest - onda možda je to počelo ići po zlu upravo onda kada su ljudi počeli gubiti slobodu zamišljanja i ostvarivanja drugih oblika društvenog postojanja, do te mjere da neki sada smatraju da ova posebna vrsta slobode jedva da je uopće postojala, ili je bila jedva provedena, kroz većinu ljudske povijesti (Graeber i Wengrow 2021:504).

Uzrok tome, među ostalim, vide u koncepciji identiteta kao vrijednosti po sebi: „Čini se da je jedan važan čimbenik postupna podjela ljudi u društvima u ono što se ponekad naziva "područja kulture"; odnosno proces kojim su se susjedne grupe počele definirati u opoziciji jedna od druge i, tipično, preuveličavajući svoje razlike“ (Graeber i Wengrow 2021:505). Za neka društva ovo je označilo početak formiranja hijerarhije u strukturi, za neke je ostalo puka diferencijacija od susjeda bez primjene unutar zajednice.

Današnje države nastale su iz kombinacije elemenata - suverenitet, birokracija i politika - koje autori shvaćaju kao uvećanja elementarnih tipova dominacije, utemeljenih u uporabi nasilja, znanja i karizme (Graeber i Wengrow 2021:508). Ovi elementi nusprodukt su oblika društvene konstrukcije moći i povijest je obilježena različitim kombiniranjem primjene jednog ili više od njih. Sami po sebi oni mogu značiti i puko pristajanje na podređenost, no autore zanima jesu li oni ključna spona između prakse ratovanja i gubitka sloboda u društvu. Naime, svako od područja kulture u jednom je trenutku primijenilo nasilje na neki način, a također su i oblikovali odabrane centre moći prema organizaciji kućanstava:

Ono što je i upečatljivo i korisno, za naše sadašnje potrebe, jest kako su u rimskom pravosuđu logika rata – koja nalaže da su neprijatelji međusobno zamjenjivi, a ako se predaju mogu biti ili ubijeni ili proglašeni 'društveno mrtvima', prodani kao roba – i time potencijal proizvoljnog nasilja umetnuti u najintimniju sferu društvenih odnosa, uključujući i odnose brige koji omogućavaju obiteljski život (Graeber i Wengrow 2021:511).

Razlika je upravo u tome prema kome je to nasilje bilo usmjereno; prema pripadniku izvanjske skupine ili prema članu tog istog društva. Tako su europske prakse kažnjavanja vlastitih članova ukazivale na postojanje nejednakosti moći unutar društvenih struktura, dok su američke iskazivale nejednakost među različitim plemenima. Kućanstvo i kraljevstvo primjerice, za europske narode karakterizirali su jednaki modeli podređenosti (Graeber i Wengrow 2021:514). Smatrano je da kao što unutar obitelji otac odobrava i kažnjava određena ponašanja ostalih članova, tako i državni vođa čini, a sve iz pozicije ljubavi i brige. U tom otkriću autori vide kako je došlo do miješanja ideja brige i dominacije koje je posljedično dovelo do zaborava na slobodu oblikovanja novih društvenih stvarnosti, odnosno do ideje da su odnosi dominacije nužni pratioci rastućih društava. Zacrtna putanja ljudskog napretka nije opravdanje za prirodnost nejednakosti jer je očigledno da se povijest mogla odigrati, i na nekim mjestima se i odigrala, drugačije: „*Takva tumačenja (da napredak podrazumijeva dominaciju) također je teško uskladiti s arheološkim dokazima o tome kako su gradovi zapravo započeli u mnogim dijelovima svijeta: kao građanski eksperimenti na velikom planu, kojima su često nedostajale očekivane značajke administrativne hijerarhije i autoritarne vladavine*“ (Graeber i Wengrow 2021:516). Daleko od toga da je tadašnje gradove obilježavala egalitarnost na svim poljima, ali neki od onih koje autori analiziraju u knjizi bili su ustrojeni na samoorganizaciji, demokratskom odlučivanju i socijalnoj skrbi, odnosno tadašnjim inačicama. Dakle, ne postoji samo jedan zacrtani ili suđeni ishod. Velik dio knjige

usmjeren je i potraži za boljom artikulacijom i preciznijem definiranju svih navedenih fenomena kako bi se osamostalili od povijesno im pripisanih obilježja što ilustrira još jedan mehanizam kojim se afirmira (trenutni) red u društvu. Ovaj poziv na reviziju svega što se misli da se zna o društvenosti otvara mogućnosti za nove imaginarije, od kojih neki imaju potencijal eliminiranja odnosa dominacije i nejednake situiranosti moći.

5. Socio-ekonomski poredak

5.1. Kapitalizam: komodifikacija i kritike

U knjizi *Capitalism, alone* Branko Milanovic temeljito analizira socioekonomski sustav i u zadnjem poglavlju dotiče se mogućnosti alternativnih opcija. Pritom naglašava poantu od ključne važnosti, a to je zašto kapitalizam u nekom obliku mora preživjeti: „*Povrh svega, odbacivanje natjecateljskog i stjecateljskog duha koji je ukorijenjen u kapitalizam dovelo bi do pada naših prihoda, povećanja siromaštva, usporavanja ili nazadovanja tehnološkog napretka, i gubitka drugih prednosti (kao što su roba i usluge koje su postale sastavni dio naših života) koje pruža hiperkomercijalizirani kapitalizam*“ (Milanovic 2019:185). Dakle, za ljudsko preživljavanje potpuno napuštanje kapitalizma naprosto više nije opcija. Autor to vrlo jednostavno ilustrira kroz primjer o bogatoj Europskoj državi koja se odluči izuzeti iz hiperprodukcije održavajući postojeći nivo blagostanja smanjenim radnim vremenom uz tehnologiju koja to omogućava. Iako što bi građani živjeli tako da mogu zadovoljiti svoje potrebe, zemlja bi stagnerala u praćenju ekonomskog razvoja (bogatijeg) ostatka svijeta čime bi lokalno stanovništvo s vremenom postalo presiromašno da si priušti lokalne atrakcije, nekretnine ili luksuz odlaska u najbolje restorane. Vrlo brzo uslijedio bi priljev onih koji raspolažu većim sredstvima i mogu si priuštiti vrhunsko iskustvo u drugoj zemlji. Ovaj primjer nije fiktivne prirode, već se odvija na područjima globaliziranog svijeta koja su najbogatijima najatraktivnija, recimo Venecija (Milanovic 2019:186). Duh u kojem se trenutno živi je fokusiran na prikupljanje čim više sredstava, odnosno novaca, stoga iako što bi se neka zajednica izolirala na način da ne sudjeluje u procesu, svi drugi koji sudjeluju automatski bi ju stavili u podređenu poziciju jer bi njima bio otvoren pristup svemu što ta država nudi, a njenim vlastitim stanovnicima ne bi. Jedino kako bi se doista postiglo odvajanje od kapitalizma je potpuno isključenje od ostatka svijeta, a to je neizvedivo u društvu u kojem su internalizirane vrijednosti upravo iz takvog sustava: „*Ljudi koji pišu o potrebi za više slobodnog vremena ne shvaćaju da su društva diljem svijeta strukturirana na*

takav način da veličaju uspjeh i moć, da se uspjeh i moć u komercijaliziranom društvu izražavaju samo u novcu, a taj se novac stječe radom, vlasništvom nad imovinom i, ne manje važno, korupcijom. Zbog toga je i korupcija sastavni dio globaliziranog kapitalizma“ (Milanovic 2019:187).

Karakteristike modernog kapitalističkog društva su atomizacija i komodifikacija. Atomizacija se odnosi na fragmentaciju oblika obitelji koja je svojom strukturom poticala na podjelu poslova i ekonomsko rasterećenje u vidu podjele režija. No, dobra i usluge koje su nekad bile proizvod domaćinstva danas su dostupne svima koji si ih mogu priuštiti što znači da je odlika današnjeg društva kupovina svoje neovisnosti, odnosno samoće: *„Doveden do distopijskog zaključka, svijet bi se sastojao od pojedinaca koji žive i često rade sami (osim u razdoblju kada se brinu o djeci), koji ne bi imali stalne veze ili odnose s drugim ljudima i čije sve potrebe opskrbljuje tržište, isto kako većina ljudi danas ne izrađuje vlastite cipele, nego ih kupi u trgovini“* (Milanovic 2019:188). Iako što zvuči zastrašujuće, ova distopijska egzistencija nije toliko udaljena kad se uzme u obzir koliko raznih funkcija pojedinac može zadovoljiti tehnologijom. Dokle god ima novaca da si priušti najnovije izume, član ovakvog "društva" mogao bi sve svoje obaveze, edukaciju, zabavu i interakcije odrađivati putem ekrana. Obitelj koja je nekoć bila kohezivna jedinica povezana razlikovanjem od drugih – "mi" i "oni"- sada je na udaru izvanjskih proizvoda i usluga koje dokidaju potrebu za zajedničkim sudjelovanjem u kućnom životu te legalnih upadica koje, iako što su primjer strukturnog rješenja za nepravdu, izmještaju izgradnju etičkog sustava izvan obitelji (Milanovic 2019:189). Stoga, Milanovic istražuje koja je uopće svrha obitelji ili slične kohezivne kohabitacijske zajednice u ovom socioekonomskom uređenju te navodi: *„Napokon, novi hiperkomercijalizirani kapitalizam opet ujedinjuje proizvodnju i obitelj, ali to čini sklapanjem kućanstva u kapitalistički način proizvodnje“* (2019:189). Razvoj odnosa privatne i ekonomske sfere ponovno je dospio u fazu njihovog zaplitanja, no ovoga puta umjesto proizvodnje iz doma, na djelu je komodifikacija doma.

Na drugom kraju atomizacije je komodifikacija: *„U stanju pune komodifikacije, postajemo ono drugo (prodavač): zadovoljavamo potrebe ljudi kroz maksimalnu komodifikaciju naše imovine, uključujući naše slobodno vrijeme“* (Milanovic 2019:190). Sve što čovjek može ponuditi od sebe, komodificira se. Sve što mu može zatrebati, komodificirano je. Način razmišljanja pomaknuo se prema traženju uporabne vrijednosti u svemu kako bi se ona i naplatila: *„Međutim, kada oportunitetni trošak dosad besplatnih aktivnosti postane pozitivan, mi smo u konačnici dovedeni do razmišljanja o tim aktivnostima kao o komercijalnoj robi ili*

uslugama. Tada je potreban veći napor volje da se prilike ispuste i ne iskoriste“ (Milanovic 2019:191). Posljedica ovog procesa je i porast privremenih poslova te primat fleksibilnosti u kvalitetama koje sačinjavaju dobrog radnika. Tako je na djelu trostruki proces: atomizacija, komodifikacija i potpuno fleksibilna tržišta rada s privremenim poslovima (Milanovic 2019:192). Utjecaj ovih fenomena na ljudske odnose je značajan jer se i u njima javlja komponenta komodifikacije, a ona dovodi do promjene u shvaćanju sebstva, točnije potiče pojedinca da na sebe gleda iz pozicije menadžera koji upravlja sobom kao imovinom: „Širenje komodifikacije uklanja otuđenje. Da bismo bili otuđeni, moramo biti svjesni dihotomije između nas samih kao ontoloških bića i nas samih kao ekonomskih subjekata. Ali kada je ekonomsko djelovanje unutar nas samih, poredak stvari je internaliziran na takav način da ništa više nije zastrašujuće“ (Milanovic 2019:193). Dakle, zamućivanjem granica u percepciji pojedinca kao bića za sebe i proizvođača tj. potrošača, život se počinje okretati oko novca što znači da će kultura uvjetovati daljnju reprodukciju tih vrijednosti.

Jedna pozitivna stvar u cijelom procesu na koju podsjeća Nancy Fraser je činjenica da je kapitalizam omogućio emancipaciju za brojne podređene grupe (Milanovic 2019:195 prema Fraser 2012:9). Iako što ona predviđa krizu kapitalizma uzrokovanu komodifikacijom osobnog, Milanovic smatra da smo u njegovom vrhuncu zato što: „Sposobnost trgovanja vlastitim osobnim prostorom i vremenom za profit promatra se kao oblik osnaživanja i kao korak prema krajnjem cilju stjecanja bogatstva“ (2019:195). Čovjek postiže potpunu slobodu time što djeluje na tržištu kada i u kojoj god mjeri želi, bez da je na to prisiljen. Upravo to je lukavština kapitalizma koja ga čini veoma teško iskorjenjivim: ljudi su dali svoj pristanak na ove uvjete, a oni su potom utjecali na njih tako da počnu zaboravljati što je točno loše u ovakvom socioekonomskom uređenju. Osiromašuju se sredstva kojima bi se artikulirao problem i individualnost se instrumentalizira nauštrb društvenih odnosa putem kulture neoliberalizma. Tako se mjesto kapitalističke proizvodnje seli iz tvornice u čovjeka: „Krajnja točka je istovremeno utopija bogatstva i distopija osobnih odnosa“ (Milanovic 2019:196). Primjetno je kako kroz ovu analizu Milanovic ukazuje da rast životnog standarda ne prate očekivani rast morala i sreće, nego fokus na vlastite interese, a za njihovo ostvarenje dovoljno je samo održavati imidž o moralnosti i zadovoljstvu (Milanovic 2019:196-197).

5.1.a) Kritike kapitalizma

Nadalje, autor se suočava s nekim od najčešćih kritika upućenih kapitalizmu i tvrdi kako je riječ o zabudama koje se daju opovrgnuti čim se sagleda dulji period ljudskog postojanja, a ne samo posljednjih 200 godina. Naime, argument da će roboti preuzeti ljudske poslove otvara perspektivu u kojoj se očituju 3 zablude: fiksni broj poslova, ograničene ljudske potrebe i strah o iskorištavanju ograničenog kapaciteta zemljinih prirodnih bogatstava. Prve dvije zablude proizvod su ograničenosti u razmišljanju koje je nužno u zamišljanju budućnosti:

Ove dvije zablude povezane su na sljedeći način: skloni smo zamisliti da su ljudske potrebe ograničene na ono što znamo da danas postoji i čemu ljudi danas teže, a ne možemo vidjeti koje nove potrebe će se pojaviti s novim tehnologijama (jer su same tehnologije nepoznate). Slijedom toga, ne možemo ni zamisliti koja će nova radna mjesta biti potrebna da bi se zadovoljile novonastale potrebe (Milanovic 2019:199).

Drugim riječima, radi se o pokušaju predviđanja nečega što još nije niti dio imaginarija, naprimjer kao što se pred 100 godina nije moglo predvidjeti postojanje cijelog niza novih poslova izazvanih razvitkom tehnologije i društvenih mreža. Na tom tragu, moguće je adresirati i strah o iskorištenju cijelog kapaciteta prirodnih bogatstava koje ovaj planet ima. Upravo je svijest o njihovoj ograničenosti dovela do novih otkrića u znanosti, razvitka ideja i tehnologija koje smanjuju ljudsku zavisnost o njima, recikliraju resurse te nalaze alternative (Milanovic 2019:200). Zabrinutost oko utjecaja robotske industrije na ljudske živote objašnjiva je pukim strahom od nepoznatog, no iz dosadašnjih primjera iz povijesti ona je zasad sasvim nepotrebna.

Briga o potencijalnim masovnim otpuštanjima ljudi dovela je do ideje o univerzalnom temeljnom dohotku, poznatog i kao UBI (Universal Basic Income): „*UBI ima četiri značajke: univerzalan je, odnosno pružao bi dohodak svakom građaninu; bezuvjetan je, to jest, dan je svima bez ikakvih zahtjeva; isplaćuje se u gotovini; i izvor je prihoda, odnosno stalan je, a ne jednokratna potpora*“ (Milanovic 2019:201). On predstavlja ideju strukturnog načina izjednačavanja nejednakosti odozdo gdje najsiromašnijima raste dohodak, a najbogatiji se oporezuju kako bi se UBI financirao. Gledan iz te perspektive, on je ostvarenje sna za lijevo opredijeljene političare, no i desnica u njemu vidi potencijal:

Čini se da je to način rješavanja beskonačnih pritužbi na pretjerano visoke prihode i pokušaje njihovog ograničavanja, te odbacivanja jednom zauvijek neprestanog petljanja po sustavu poreza i transfera. Jednom kada bogati pristanu pružiti svakome, bez obzira na zasluge ili mane, prihod dovoljan za pristojan život, naknadna nejednakost može biti kakva god joj tržište i monopolistička konkurencija dopuštaju. Desnica stoga gleda na UBI kao na sredstvo maksimiziranja visokih prihoda i istovremeno davanje im aure društvene prihvatljivosti (Milanovic 2019:201-202).

Ipak, kako god artikuliran, UBI nalazi na znatne probleme u svojoj primjeni. Iskustvo stvarne prakse ostvareno je samo u Mongoliji i Iranu, trajala je godinu, odnosno dvije godine i dohodak je iznosio 16,50\$, odnosno 45\$ (Milanovic 2019:202 prema Svjetska Banka 2019:110). Primjena se dodatno otežava uzme li se u obzir prema kojim bi se kriterijima uopće UBI ustanovljivao, recimo da li bi sa sobom nosio ukidanja drugih oblika državnih intervencija koji se već sad sustavno primjenjuju (npr. dječji dohodak ili invalidnina). Za postizanje takve vrste korekcije nejednakosti trošak bi bio prevelik, a za pronalazak iznosa koji bi se smatrao dovoljnim morali bi se uvesti mehanizmi koji bi osiguravali da on prati i druge trendove na tržištu, primjerice da raste zajedno s inflacijom (Milanovic 2019:203). Još jedan problem je filozofija UBI-ja koja se direktno kosi s filozofijom trenutne države blagostanja. Država blagostanja zasnovana je na temelju principa univerzalnosti i redistribucije koji štite građane od tržišta u mjeri da mogu opstati u neočekivanim i nesigurnim situacijama. No, UBI svima predviđa istu svotu, dakle ujednačen je unaprijed te ne štiti od posljedičnih nejednakosti. Onima koji uživaju najveće prihode ovaj oblik pravednosti u distribuciji omogućava sasvim drugačiju konstrukciju društvenih odnosa od onih koji bi s univerzalnim temeljnim dohotkom postigli (samo) uvjete za dostojan život. Ovdje autor preispituje utjecaj UBI-ja na društvo, točnije da li bi doveo do smanjenja potrebe za radom što bi posljedično dovelo do polarizacije između onih koji moraju i onih koji ne moraju raditi te promjene u percepciji samog rada kao nešto što je dobro za društvo: „*To bi nam dalo tripartitno društvo u kojem oni na dnu i mnogi od onih na vrhu uopće ne bi radili, dok srednja klasa bi. Bi li takvo društvo, gdje se rad ne tretira kao nešto intrinzično dobro i poželjno i gdje bi možda jedna trećina mladih ljudi rutinski bila izvan radne snage, bilo smatrano dobrim društvom?*“ (Milanovic 2019:205). Sve su ovo validne problematike koje primjena takvog strukturnog rješenja povlači za sobom i upućuju na to da je potrebno puno

više od teoretiziranja da bi se moglo govoriti o ikakvoj mogućnosti uspostave alternative kapitalizmu.

Za analizu daljnje evolucije globalnog kapitalizma treba razmatrati i hoće li se ona odvijati u uvjetima rata ili mira. Primjerice, Prvi svjetski rat je najbolji pokazatelj opsega svih procesa koji su uslijedili:

Izravno je uzrokovao komunističku revoluciju 1917. i time doveo do uspostave alternativnog socioekonomskog sustava koji je, dobrim dijelom XX. stoljeća, predstavljao ozbiljan i vjerodostojan izazov kapitalizmu. Također je proizveo—s odgodom od dvadesetak godina, u svom nastavku poznatom kao Drugi svjetski rat—smanjenje globalne važnosti Europe i uspon Sjedinjenih Država na položaj globalnog hegemon. I gotovo sigurno je ubrzao proces dekolonizacije, dijelom oslabljivanjem europskih kolonijalnih moći i dijelom delegitimiranjem njihove vladavine (Milanovic 2019:205-206).

Za kreiranje uvjeta za početak rata zaslužne su imperijalističke tendencije europskih država čiji su bogati članovi društva zarađivali više no što su trošili, stoga su tražili nova mjesta za ulaganje. Nejednakost je tako iz lokalnih odnosa u kojima se očitovala nejednaka distribucija moći na temelju raspodjele bogatstva prenesena u globalni okvir pomoću kapitalizma: „Stoga je postojala jaka veza između ekonomskih uvjeta koji su vladali prije rata i “nužnosti” rata“ (Milanovic 2019:206). Dakle, argument da kapitalizam promiče mir zbog ekonomske međuovisnosti zemalja dokazan je kao pogrešan još davne 1914. godine. U današnjim okolnostima, kada je tema rata na konstantnoj tapeti, čini se da iz pogrešaka nije naučeno dovoljno lekcija.

5.1.b) Liberalni kapitalizam vs. politički kapitalizam

Autor izlaže usporedbu između dve vrste kapitalizma: liberalni kapitalizam SAD-a i politički kapitalizam Kine te pritom poziva na razdvajanje tipova od zemalja prilikom analize (Milanovic 2019:207-208). Liberalni kapitalizam zasniva se na načelima demokracije pa je zato sam po sebi poželjan, ali ima i instrumentalnu prednost:

Zahtijevajući stalne konzultacije sa stanovništvom, demokracija također pruža vrlo snažan korektiv ekonomskim i društvenim trendovima koji mogu biti štetni za dobrobit stanovništva. Čak i ako odluke ljudi ponekad rezultiraju politikama

koje smanjuju stopu gospodarskog rasta, povećavaju zagađenje ili skraćuju životni vijek, demokratsko donošenje odluka trebalo bi ih u relativno ograničenom vremenskom razdoblju preokrenuti (Milanovic 2019:208).

S druge strane, politički kapitalizam fokusiran je na održavanju bogatstva i prihoda kontinuiranim rastom i efikasnijim upravljanjem nad ekonomijom što je, kako smo već ustvrdili, danas ideološki i u praksi potvrđeno kao krajnji cilj. Njegova prednost je, dakle, također instrumentalna:

Rawls je tvrdio da su primarna dobra (osnovne slobode i prihod) leksikografski poredana: ljudi daju apsolutni prioritet temeljnim slobodama nad bogatstvom i prihodom i stoga ne prihvaćaju kompromis (1971:55). Ali svakodnevno iskustvo pokazuje da su mnogi ljudi spremni zamijeniti dijelove demokratskog odlučivanja za veći prihod. Treba primijetiti da je unutar poduzeća proizvodnja općenito organizirana na najhijerarhijski način, a ne najdemokratskiji (Milanovic 2019:208).

Za potpuni kontekst citata nužno je znati da je američki filozof John Rawls 1971. godine objavio knjigu *Teorija pravednosti* koja se uzima kao jedno od najbitnijih djela za suvremenu političku filozofiju. Prema njegovom načelu pravednosti država bi trebala regulirati društvene i ekonomske nejednakosti tako da budu od najveće moguće koristi za najmanje povlaštene, odnosno pravednost bi se gradila od omogućavanja najsiromašnijem da živi dostojanstveno. No, brojni teoretičari mu zamjeraju pretjeranu apstrakciju jer koristi veo neznanja u svojoj teoriji kako bi ilustrirao idealne početne uvjete u kojima bi svi članovi društva pristali na pravednost:

Prije svega, nitko ne zna svoje mjesto u društvu, svoj klasni položaj ili društveni status; niti zna za svoju sreću u raspodjeli prirodnih dobara i sposobnosti, inteligenciji i snazi i slično. Ne zna ni svoje poimanje dobra, pojedinosti svog racionalnog plana života, ili čak posebne značajke svoje psihologije kao što je averzija prema riziku ili sklonost optimizmu ili pesimizmu. Osim ovoga, pretpostavljam i da stranke ne poznaju posebne okolnosti vlastitog društva. Odnosno, ne poznaju ekonomsku ili političku situaciju, odnosno civilizacijski i kulturni stupanj koji je mogla postići (Rawls 1999(1971):95).

Naime, Rawls isključuje sve one faktore koji bi trenutno omeli pojedinca u dolasku do racionalnog zaključka o tome što je najpravednije za svih, dakle i njega samoga. U tom izvornom položaju pojedinac bi izabrao imati jednaka prava na jednake temeljne slobode i jednake mogućnosti te da korekcija nejednakosti ide od dolje, dakle od najugroženijih. Vidi nepravdu kao glavnog uzročnika svih negativnih psiholoških stanja u kojima se pojedinac može naći te smatra da u idealnom slučaju, gdje je nepravda eliminirana dostojanstvenim ponašanjem i nadzirana državnim i društvenim institucijama, čovjek bi doista utjelovio svoju pravu (dobru) prirodu. Konceptiju pravednosti proglašava stabilnom kada pravednost pojedinca i sustava ciklički potiču i održavaju jedna drugu. U revidiranom izdanju knjige pruža još argumenata kojima objašnjava zašto je odabrao koncept izvornog položaja i ukazuje da čovjekova intuitivna tendencija da bude pravedan ima racionalne temelje:

Dakle, ono što radimo je kombiniranje u jednu koncepciju ukupnost uvjeta koje smo spremni, zahvaljujući promišljanju, prepoznati kao razumne u našem ponašanju jednih prema drugima. (...) Dakle, sagledavanje svojeg mjesta u društvu iz perspektive ove pozicije je vidjeti ga sub specie aeternitatis: promatranje ljudske situacije ne samo iz svih društvenih nego i iz svih vremenskih gledišta. Perspektiva vječnosti nije perspektiva s određenog mjesta izvan svijeta, niti gledišta transcendentnog bića; nego je određeni oblik mišljenja i osjećaja koji racionalne osobe mogu usvojiti unutar svijeta. I učinivši to, oni mogu, bez obzira na njihovu generaciju, spojiti u jednu shemu sve individualne perspektive i zajedno doći do regulativnih načela koja može potvrditi svatko tko živi po njima, svatko sa svog stajališta. Čistoća srca, kad bi je netko mogao postići, značila bi jasno vidjeti i djelovati s milošću i samokontrolom s ove točke gledišta (Rawls 1999(1971):514).

Dakle, dok liberalni kapitalizam svojom demokratskom politikom opravdava svoju svrhu, politički kapitalizam mora svoju argumentaciju pronaći u ljudskoj prilagodbi na korisnost porasta efikasnosti i prihoda koju hijerarhijska struktura proizvodi i empirijski je potkrijepiti. Dodatno, on se suočava i s poteškoćama koje proizvodi manjak demokratski odobrenih poteza te korupcijom izazvanom oslabljenom vladavinom zakona: „Izvanjska primjena morala kroz oslanjanje isključivo na zakon ili na one koji provode pravila znači da svatko može pokušati izigrati sustav. Bilo koji zakoni koji se uvode kako bi se kaznili novi oblici neetičnosti ili amoralnog ponašanja će uvijek biti jedan korak iza onih koji su u stanju pronaći načine da ih zaobiđu“ (Milanovic 2019:183). Milanovic smatra da je u globaliziranom društvu nestao

internalizirani mehanizam ponašanja u skladu s vrlinama jer za njega nema potrebe, odnosno ovime potkrjepljuje Rawlsovu ideju o važnosti postojanja istog, koliko god je ona danas, čini se, na tragu zaborava u praksi globalnog kapitalističkog sustava. Problem ne mora nužno biti u hijerarhijskoj strukturi jer, ako ćemo vjerovati rezultatima istraživanja Wengrowa i Graebera, takva struktura može biti lišena odnosa dominacije, odnosno ustanovljena na svrhovitoj podređenosti (npr. općinske skupštinske uprave ili lanac u organizaciji proizvodnje unutar poduzeća gdje bi svatko mogao, ali ne morao sudjelovati u upravnim aktivnostima).

Dotičući se djela *Democracy and Capitalism* autora Samuela Bowlesa i Herberta Gintisa iz 1986. godine, autor vidi sličnosti u njihovim predviđanjima o 3 moguća smjera u kojima se globalizacija može odviti. Prvi je neoliberalizam, drugi je neohobbesijanski kapitalizam koji se poklapa s političkim kapitalizmom, a treći je zamišljen kao društvo rentijera koji iznajmljuju ili posuđuju svoj kapital demokratski organiziranim tvrtkama (Milanovic 2019:209-210). U tom scenariju radništvo bi unajmljivalo kapital, a ne obrnuto, što, iako nalazi logičku argumentaciju, ne postoji u praksi nigdje: „*Taj se preokret dosad nije dogodio ne samo zbog jače pregovaračke pozicije vlasnika kapitala (npr. relativna oskudica kapitala u usporedbi s radom), nego i zbog problema koordinacije među radnicima. Lakše je uskladiti interese par kapitalista nego tisuće radnika — činjenica koju je primijetio već Adam Smith*“ (Milanovic 2019:210). Još od nekih problema pri zamišljanju ovog koncepta na djelu su nepovjerenje vlasnika kapitala na bazi izostanka kolateralnog zajma od radnika te manjak kontrole nad demokratski organiziranom tvrtkom. Ova alternativa je moguća jer joj ide u prilog predviđeno zaustavljanje rasta globalne populacije i veća akumulacija kapitala što bi moglo dovesti do promjene u relativnoj pregovaračkoj moći i kreacije demokratski organiziranog radnog mjesta. No, zato što ne bi postojao najamni rad uz privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, po definiciji ova alternativa ne bi se više mogla nazivati oblikom kapitalizma (Milanovic 2019:210-211).

Na koncu, autor predviđa smanjenje globalne razine nejednakosti u slučaju da Afrika doživi sličan procvat kao Kina i Indija, primjenjujući politike infrastrukturnih ulaganja, razvoja zemljišta i povećane proizvodnja hrane i prirodnih resursa što bi posljedično dovelo do smanjenja emigracije s tog područja i rasteretilo Europu (Milanovic 2019:214). Također, to bi vodilo do početka globalnog ujednačavanja dohodaka čime bi se velesile našle u situaciji da nisu više jedine koje raspolažu bogatstvom i moći pa bi ih mogućnost rata zastrašivala jer više ne bi postojao sigurni pobjednik: „*Starosjedioci tih zemalja mogu jačati, ili oni iz Europe mogu slabiti, i stanovnici svih različitih četvrti svijeta mogu doći do one jednakosti hrabrosti i*

sile koja, kroz utjerivanje međusobnog straha, sama može nadjačati nepravdu neovisnih nacija u neku vrstu poštovanja prava drugih“ (Milanovic 2019:214 prema Smith n.d.).

Kad se pitanje pravednosti i distribucije resursa sagleda u kontekstu mogućnosti za alternativama, jasno je kako kapitalizam kao trenutno socioekonomsko rješenje nije idealan ni u svojoj liberalnoj ni političkoj varijanti. Ured parlamenta Europske Unije na bazi dugogodišnjih istraživanja 2021. godine objavio je ovaj podatak: *„Jednake plaće nisu samo pitanje pravednosti. One jačaju gospodarstvo jer žene koje više zarađuju više troše. Veće plaće podižu poreznu osnovicu i smanjuju opterećenost socijalnog sustava“*. Ovaj argument čak i ide u prilog kapitalizmu jer ne oslabljuje važnost potrošnje, već samo ilustrira kako bi rad na jednom obliku nejednakosti pripomogao drugim oblicima. Iznimno je teško postalo odrediti gdje prestaje korisnost postignuta većom efikasnošću koja vodi do većih prihoda i posljedično do veće financijske jednakosti za građane koji žive u tom sistemu i čista nehumanost koju on proizvodi za ostatak svijeta koji ne može istim ritmom kao globalni sjever uvoditi sociopolitičke mjere niti pratiti tehnološke zahtjeve. Resursi se svakako distribuiraju u globalnom kapitalizmu, no nedovoljno jednako i pravedno. Ipak, čini se da je on neizbježan u trenutnim okolnostima pa je važno usporediti i kako se zemlje prilagođavaju na njega, odnosno jesu li neka prijašnja događanja u povijesti potpomogla njegovoj boljoj implementaciji.

5.2. Razlike u primjeni neoliberalnih uvjeta među državama

Država blagostanja ne može izniknuti ako za nju nisu postavljeni nekakvi temelji:

Ono što se čini jasnim jest da, iako je socijalna država preživjela bolje nego što se očekivalo u suočavanju s neoliberalnim izazovima, malo je vjerojatno da će ideal socijalne države slijediti zemlje sa srednjim ili niskim dohotkom u budućnosti. Pritisak globalnih institucija posvećenih neoliberalnom planu, poput Svjetske banke i MMF-a, znači da će drugi modeli oblikovati njihovu budućnost (Saad-Filho i Johnston 2005:143).

Dakle, zemlje Europe, Azije i južne Amerike koje su doživjele primjenu socijalne države u bilo kojem obliku imaju mogućnost drugačije se odnositi prema neoliberalnim zahtjevima od zemalja koje nisu. Uvjeti koje spomenute institucije zahtijevaju kako bi mogle primijeniti svoje mjere pomoći mogu izazvati velik šok za ekonomiju zemalja koje su njegovale

mehanizme zaštite javnog bogatstva, a kamoli za one puno siromašnije i osjetljivije poput bivših kolonijalnih posjeda. Modernizacija 20. stoljeća utjecala je i na društvene odnose, odnosno pojedince na koje je odjednom bio stavljen pritisak djelovanja prema kvalitetama koje su poželjne u novonastaloj kulturi tržišta: „Usljed urbanizacije, tradicionalne veze zajednice zamijenjene su anonimnošću, individualizmom i natjecanjem (Forrest i Kearns, 2001), a vjeruje se da su pritisci informacijskog doba, globalne ekonomije i nove konkurentski orijentirane socijalne politike i države blagostanja gurnuli zapadno društvo u krizu društvene kohezije (Kearns i Forrest 2000)“ (Veen et al. 2015:1). Kriza vrijednosti u društvu sve više je osjetna i produbljuje se kako se produbljuje i nejednakost. Važno za spomenuti je kako postoje istraživanja koja pokazuju kako su određeni potezi mogli biti povučeni u svrhu smanjenja nejednakosti. Jedno od njih je *Global Wage Report* koje tvrdi kako povećanje plaća da budu ukorak s porastom produktivnosti, koji je prisutan još od 1980.-ih godina, ne bi izazvalo inflaciju: “Samim time izvještaj zaključuje kako se u mnogim zemljama može povećati plaće bez straha od izazivanja inflacije. Dapače, takav rast plaća bi mogao uhvatiti korak ne samo s inflacijom već i s porastom produktivnosti. Izvještaj zagovara i usporedivu prilagodbu minimalnih plaća. To je poprilično važna preporuka s obzirom na to da globalno čak 19% zaposlenika zarađuje minimalnu plaću“ (Lučev 2023). Tako su uzroci inflacije, prema ovom istraživanju, recentne ekspanzivne politike u kombinaciji s porastom cijena energenata, uskim grlima u globalnim opskrbnim lancima i geopolitičkim konfliktima. Drugim riječima, najugroženijih 19% radne snage su odavno bili u mogućnosti živjeti u boljim uvjetima, ali nisu.

Mnoge od bivših kolonija bile su desetljećima i stoljećima prisiljene na izvoz resursa, gotovih proizvoda i stanovništva zbog čega nisu mogle održati svoje interne strukture, već su djelovale po onim nametnutima od strane imperija. Oslobođenje ovih zemalja lansiralo je novi set problema jer je bilo potrebno izgraditi novo unutarnje ustrojstvo, poljoprivredu, industriju i ekonomiju. Boreći se s tim izazovima morale su paralelno i ući u korak s napretkom ostatka svijeta koji je prihvatio pomoć MMF-a i Svjetske banke: “Sada sa sigurnošću možemo reći da većina latinoameričkih i afričkih vlada uglavnom nisu bile spremne nositi se sa spektakularnim porastom urbane nesigurnosti oko hrane i gladi koje su 1990-ih potaknule politike strukturne prilagodbe gospodarstva, i to bez uzimanja u obzir bilo koje iznenadne katastrofe” (Mougeot 2005:282).

Elinor Ostrom u svojem djelu *Raspolaganje zajedničkim* sagledava problem raspodjele javnog bogatstva kroz filozofsku, političku i ekonomsku teoriju i praksu te pronalazi brojne primjere

zajedničke kulture u svijetu. U prvom poglavlju koristeći se elementima teorije igara analizira moguće kombinacije raspodjele i navodi: „*Welch je ustvrdio da je privatizacija zajedničkih dobara optimalno rješenje za sve probleme koji proizlaze iz raspodjele zajedničkih resursa*“ (Ostrom 1990:12). Ovaj argument počiva na tome da privatizacija u načelu omogućava nadziranje raspodjele od strane neovisnog tijela koje nije podložno fluktuacijama u društvu i održava ravnopravnost. No, postojanje takvog tijela djeluje kao utopistički san, a iz prakse je poznato da je zlouporaba pozicija često prevagnula kao primjerice u usponu ruskih oligarha ili bivšeg talijanskog premijera Silvija Berlusconi. Njegova odluka da se privatizira voda u Italiji poništena je referendumom što je detaljnije objašnjeno u poglavlju o modelima javnog upravljanja vodom. U situacijama privatizacije zajedničkih dobara otvara se mogućnost monopoliziranja resursa stoga je upitno kako se može reći da bi takvo rješenje moglo biti optimalno: „*Privatizacija također može značiti dodjelu ekskluzivnog prava na žetvu iz sustava resursa malom pojedincu ili tvrtki*“ (Ostrom 1990:22). Učinkovitost je u takvom slučaju prisutna jedino za stranu koja profitira od privatizacije iz razloga što potrošači nemaju izbora kada se radi o zadovoljavanju osnovnih ljudskih potreba. Tržišno najisplativiji potezi imaju smisla u onim poljima gdje ne ugrožavaju funkcioniranje zajednica.

5.3. Procesi nastali kao odgovor na neoliberalne elemente modernizacije

Kao odgovor na neoliberalne elemente modernizacije zemalja, a to su privatizacija, deregulacija i smanjenje potrošnje na javna dobra, javljaju se neke prakse koje ne zahvaćaju društvo na državnoj razini, već na općinskoj, mjesnoj ili županijskoj. Primjere tih praksa ću predstaviti u svrhu demonstracije suživota kapitalizma i participativne demokratske države blagostanja. Vrijedi istaknuti kako su navedeni primjeri uspješni za manje zajednice jer su stvoreni upravo za njihove specifične potrebe. Zato ovaj kut analiziranja potiče na razmišljanje o artikulaciji partikularnih zahtjeva tako da i ostanu partikularni, odnosno univerzalni u ideji, ali partikularni u specifičnoj primjeni. U smislu, poststrukturalisti su jasno pokazali zašto je nužno prihvatiti pluralizam u promatranju današnjih događanja i fenomena, stoga možda je za univerzalan zahtjev potrebno uzeti dostojanstvo svih ljudi, ali načine postizanja tih uvjeta maksimalno prilagoditi zadanim partikularnim okolnostima. Primjerice, poticati zajednice da same svojim aktivizmom i poznavanjem realnog stanja svoje sredine izgrade mehanizme raspodjele sredstava koji su prije svega egalitarni.

5.4. Borbe i alternativne prakse

5.4.a) Remunicipalizacija

Jedna praksa povratka kontrole nad javnim dobrima jest remunicipalizacija – proces suprotan privatizaciji, dakle, vraćanje dobra u ruke države. Javna bogatstva, poput vode, beskompromisno trebaju biti na raspolaganju svima, no u kriznim situacijama kada država tone u dugove ponekad je jedino rješenje prodaja firme privatniku koji ima sredstva da ju održi likvidnom. Uvođenjem principa tržišta u raspodjelu dobara kao što su vode, rude, zemlja i slično građane država ne uspijeva uvijek zaštititi od velikih tarifa, loše kvalitete usluga i netransparentnog te neodgovornog upravljanja infrastrukturom plaćenom novcima poreznih obveznika. U zadnjih 20 godina remunicipalizacija se popularizirala što je vidljivo u čak 1408 slučajeva diljem svijeta. Je li tome razlog što su nove politike u 90.-tim godinama prošlog stoljeća na području zemalja koje su napuštale socijalističko državno uređenje nakratko uhvatile dobar ritam i popravile uvjete egzistencije, a zatim ih srozale prateći vječno upaljen i uvijek sam sa sobom u utrci kotač kapitalizma? U manjoj mjeri imperativ da se više radi i profitira veoma je koristan jer motivira, aktivira i nagrađuje ljude. Ali u slučaju prirodnih bogatstava prioritet je njihovo očuvanje i egalitarno i solidarno upravljanje, a ne profitiranje. Što je siromašnija zajednica to je potencijalno zamršeniji odnos ekonomije i politike na djelu. Zato je od velike važnosti uspostaviti kvalitetno suupravljanje gradske vlasti i građana koji bi demokratski sudjelovali u raspolaganju svojim novcem. Ovo upravljanje naziva se javno lokalno komunalno poduzeće i proizašlo je iz sličnih organizacija uzajamne pomoći koje su se nazivale zadruge ili bratovštine.

Uzajamna pomoć ili mutualizam razvija se zajedno s industrijskim društvom u svrhu pomaganja radničkoj klasi iz dobrovoljnih namjera. Ispočetka religiozno-karitativnog duha, osnova za nastanak mutualističke prakse je raspad solidarnosti u seljačkim društvima i manjak državne intervencije (Puljiz 1995:163). Tako su radnici dobili priliku računati na pomoć u teškim situacijama, primjerice u lošoj ekonomskoj situaciji u državi, osobnih loših odluka ili bespravno oduzete imovine. Prihod se generirao članarinama, ulozima, subvencijama i poklonima, a osim pomoći ugroženima ovaj sistem poticao je i učenje na prisilnu štednju te oslanjanje na solidarnost članova zajednice:

Stoga je postepeno izrastala potreba za širim, strukturiranim, stabilnijim sistemom osiguranja od rizika na osnovi uplata u zajedničku kasu većeg broja članova s time da se u slučaju rizičnog događaja iz prikupljenog novca može

dati određena pomoć. Treba reći da ovakvo osiguranje ne može poništiti rizik niti nadoknaditi gubitke, koji tom prilikom nastanu, Može, međutim, kompenzirati s unaprijed poznatom svotom značajnije aleatorne (slučajne) gubitke (Puljiz 1995:164).

Ovo nije štitilo radnike od problema već je nudilo dovoljno strukture da si uzajamno priskoče u pomoć u slučaju potrebe. Također, pozitivno se reflektiralo i na društveni život jer su članovi organizirali plesove, parade, sportske igre, religijske proslave i sl. Zbog straha od moći ujedinjene mase, ove zajednice morale su biti jasno razlikovane od sindikata, a zbog uvjeta života radničke klase u 19. stoljeću njihovi ciljevi bili su više orijentirani ka preživljavanju umjesto političkom okupljanju: „*Jedinstvo je, u tom slučaju, osnovna snaga radnika u nastupu prema poslodavcu i prema svim poslodavcima itd. (kao klasi) Time ujedno i najveća garancija za relativno najveće uspjehe*“ (Tintić 1964:36). Sam po sebi sustav nikad nije bio sasvim stabilan i iznjedrio je niz problema oko pravedne raspodjele: grupacija radnika prema struci specifično u slučaju obavljanja rizičnih poslova ili pak proporcionalnost starosti i sklonosti obolijevanju, loše poznavanje matematike, nedovoljno educirana uprava, banalni nedostaci poput krađe te osjetljivost na gospodarsku situaciju i prostorne restrikcije. Dio poteškoća mogao se otkloniti povezivanjem udruga kako bi se prava mogla ostvarivati neovisno o lokaciji, no to otvara probleme centralne ovlasti i administracije. Mutualističke udruge krajem stoljeća dobivaju javno priznanje i primjenu čime su njihovi zahtjevi djelomično zadovoljeni, ali motiv za tim potezom krio se u buržoazijskoj koristi: „*Ova nova solidaristička vizija - pravda formulirana u smislu potrebe, jučerašnje dobročinstvo postalo je današnja pravednost - nije bila rezultat široke, temeljne društvene promjene, već manifestacije u socijalnoj politici uspona novih klasa čiji su interesi, kao ugroženi i potlačeni, zagovarali preraspodjelu*“ (Baldwin 1990:293).

Vlado Puljiz objašnjava kako: „*U transformiranom i vremenu prilagođenom obliku mutualističke udruge održale su se u liberalnim demokratskim društvima*“ i jedan od primjera je Barcelona en Comu – vladajuća građanska platforma u Barceloni (1995:166). Aktivnosti platforme fokusirale su se na otkup energije direktno iz obnovljivih resursa kroz kompaniju Barcelona Energia čemu doprinosi i participativni savjet kroz mišljenja, prijedloge i pomoć u obrazovnim politikama. Ovaj primjer je veoma bitan jer pokazuje aktivnu borbu ublažavanja posljedica koje sa sobom donosi klimatska kriza, a ona je za svih jednaka, ne diskriminira po klasi, spolu ni etnicitetu. Moć javne uprave je u tome što može prioritizirati dugoročne ekološke (a time i ljudske) potrebe za razliku od privatnog sektora koji mora potraživati

profit. Još jedan hvalevrijedan primjer je grad Dobrič u Bugarskoj gdje je donesena odluka o zamjeni halogenih uličnih svjetiljki s LED žaruljama i time se smanjila potrošnja struje za 47% (Steinfort 2020).

5.4.b) Modeli javnog upravljanja vodom

Vratimo se ranije spomenutom primjeru javnog bogatstva, a to je voda. Ona nad sobom ima prirodni monopol, nezamjenjiva je, što ju čini iznimno važnom u društvenom i političkom kontekstu te u ekonomskom: „*Prema izvješću UNDP-a iz 2006. godine, sve češći razlog nedostupnosti pitke vode je loše upravljanje raspoloživim vodnim resursima (što uključuje neprimjerene gubitke u sustavu, cjenovna neprihvatljivost...) - jer većina zemalja i regija ima dovoljno vode za podmirenje svih ljudskih potreba*“ (Gudelj, Luttenberger i Marić 2015:2). Gudelj, Luttenberger i Marić izlažu 3 modela javnog upravljanja vodom: novo birokratsko upravljanje, novi javni menadžment i participativno upravljanje.

Novo birokratsko upravljanje prepoznatljivo je po hijerarhijskoj strukturi gdje se odluke donose u središnjim državnim tijelima. Primjer su Hrvatske vode u kojima vodne usluge pružaju lokalne jedinice samouprave koje ovise o financijskim transferima od strane Hrvatskih voda i Ministarstva poljoprivrede. Europska unija traži usklađenje sa svojim standardima što je iziskivalo investiciju od 34 milijarde kuna u infrastrukturu, a od toga se do 70% moglo subvencionirati iz Europskih fondova ako bi se zadovoljili određeni tehničko-projektni uvjeti. Povećanjem vodovodne i kanalizacijske mreže raste i amortizacija, a time i rashod te se nude dva rješenja: podizanje cijene vode ili financiranje iz državnog proračuna. Osposobljavanje većeg kapaciteta vodoopskrbe bitno je i za domaće stanovništvo i posjetitelje jer smo mediteranska zemlja koja živi od turizma pa je idealno rješenje kombinacija oboje. Razuman strah građana prisutan je u razgovorima o okrupnjavanju postojećih 160 vodo-komunalnih poduzeća u po jedno za svako uslužno područje jer je poznato da je u nekim zemljama upravo to okrupnjavanje vodilo u privatizaciju. A privatizacija je nerijetko vodila u borbu oko osnovnog ljudskog prava na resurs koji život znači.

Drugi model, novi javni menadžment, u javnu upravu uvodi logiku privatnog sektora: „*Elementi novog javnog menadžmenta vidljivi su u zakonskom omogućavanju koncesioniranja usluge pročišćavanja otpadnih voda, kao i trendu da se vodne usluge sve više financiraju prodajom tih usluga potrošačima, a ne iz lokalnog ili državnog proračuna*“ (Zelena akcija 2014:50). Tako se privatizacija predstavi kao mjera štednje koja će smanjiti javnu potrošnju i

dug tako što će se potrošnjom racionalnije upravljati, usluga će biti dostupnija i cijene manje. No, tržišni mehanizam na polju osnovnog resursa koji nema svoje tržište može voditi u beskonačan rast cijena, daljnju komercijalizaciju usluga, pad kvalitete i gubitkom građanske kontrole u potpunosti. Radi se o pridavanju veće važnosti rastu profita pod izlikom veće efikasnosti umjesto ravnopravne raspodjele onoga o čemu se ne pregovara „*Direktno pružanje usluga od strane države, smatraju zagovornici privatizacije, po prirodi je neracionalno, skupo i ne omogućava optimalno korištenje resursa jer zanemaruje ekonomske kriterije u korist nekih drugih*“ (Gudelj et al. 2015:3). Navedena neracionalnost u tome da uslugu pruža država, čija je dužnost zaštita svojih stanovnika od divljanja cijena na tržištu akumulacijom zaliha novaca, čini se mala u usporedbi s multinacionalnim kompanijama koje nemaju nikakvu obavezu osim vječno biti profitabilne, ali bi po ovoj logici ipak se vodile egalitarnim poslovanjem. Zašto bi se zaustavile na pristupačnim cijenama ako su u monopolu nad resursom?

Osjetne su posljedice ovog mehanizma ako se sagleda djelovanje Europske unije koja je kroz Europsku komisiju i Međunarodni monetarni fond implementirala liberalizaciju i privatizaciju javnih usluga: „*Europska Komisija je navodno između 2011. i 2018. čitavih 63 puta vršila pritisak na države članice da smanje potrošnju na zdravstvo, ili da privatiziraju zdravstvene usluge*“ (Steinfort 2020). Dobro je poznato kako su prijetnje naplate dugova i penali osakatili grčku ekonomiju. Brojni su načini na koje privatni sektor stječe kontrolu nad imovinom koja je nekad bila državna; kroz dugoročne koncesije, javno-privatna partnerstva, kupovinom vlasničkog udjela u poduzeću ili kupovinom fizičke vodno gospodarske infrastrukture. Pritom se pravno ograde putem temeljito istraženih rupa u lokalnim zakonima ili se pak posluže korupcijom: „*Posebno su nepoželjni, štoviše gospodarski opasni, oni trgovinsko - investicijski privatizacijski sporazumi koji transnacionalnim korporacijama daju za pravo tužiti vlade za financijske odštete u milijardama ukoliko buduće vlade pokušaju uvesti instrumente zaštite okoliša, jer se to smatra preprekom slobodnoj trgovini*“ (Gudelj et al. 2015:5). Dakle, slobodna trgovina dobiva primat nad dostojanstvenim životom, a država je spriječena reagirati i može samo promatrati rast cijena, ukidanje radnih mjesta, pogoršanje uvjeta rada i neispunjavanje obećanih investicija. Ironija je još očitija kad se uzme u obzir zašto uopće dolazi do prodaje usluge privatnim kompanijama: primjerice nakon decentralizacije, općine ili gradovi periferije teže ostaju na površini i primorani su pronaći način da isporuka usluge bude efikasnija i jeftinija. No, suradnja s privatnim kompanijama u bilo kojem obliku ne garantira da neće doći do značajnih gubitaka i upravo u tim situacijama pogled se ponovno skreće na

jedinicu lokalne samouprave da nadoknadi gubitke i izvuče građane iz rastuće nejednakosti. Moguće je pričekati da koncesija istekne i trpiti, ali ponekad situacija zahtjeva terminiranje ugovora i pokretanje pravnih procesa protiv kompanija što je krajnje rizično ako su one pripremljene podići tužbe o prekidanju ugovora i dugovanju očekivane zarade u trajanju koncesije. Kompanije doista mogu ići do kraja u potraživanju naplate i takav mehanizam nema druge opcije nego nadodavati na postojeću nejednakost dok sam sebe održava na životu.

Moguće je raspisati javni referendum nakon kojeg se donese odluka o remunicipalizaciji, kao što se dogodilo u Napulju u Italiji. Tim potezom javna se usluga vrati u demokratsko okrilje i postepeno se suzbijaju oligopoli. 2008. godine u Napulju čitava se zemlja ustala na noge jer je vlada predvođena tadašnjim premijerom Silvijem Berlusconiem:

(...) donijela zakon kojim se daje rok lokalnim vlastima da za nekoliko godina vodoopskrba ili u potpunosti bude u rukama privatnih poduzeća (tako da prodaju 60 % dionica svojih javnih poduzeća) ili da se obavlja od strane javno-privatnih poduzeća u kojima privatni investitor treba imati barem 70 % udjela. U isto vrijeme druga zakonska odredba jamči povrat na kapital privatnim investitorima u vodoopskrbi u iznosu od 7 % godišnje, što se obvezno treba staviti u cijenu vodne usluge (Zelena akcija 2014:48).

Motiv za ovaj čin rasprodaje javnog dobra, dajući lokalnoj vlasti neku iluziju izbora, nalazio se u osobnoj dobiti onoga tko je tu odluku progurao. Srećom, glas naroda utjelovljen u referendumu odlučno je stao na kraj takvom nehumanom činu. Od tada Napulj postaje i primjer javnog-javnog partnerstva u kojem povezuje gradove i potiče suradnju dioničkih društava. Pružaju pomoć ostalim gradovima u remunicipalizaciji usluga gospodarenja vodom putem neprofitnog javnog poduzeća *Acqua Bene Comune Napoli (ABC)*. Njegovim osnutkom omogućila se kvalitetna organizacija i edukacija članova i građana, suradnja društava za vodoopskrbu unutar zemlje te unaprjeđenje njihovih usluga: „*Solidarnost, kooperacija i partnerstvo između javnih uprava otključavaju put prema demokratskijim, inkluzivnijim i održivijim uslugama u gospodarenju vodom*“ (Kishimoto, Lobina, i Petitjean 2015:6). Dakle, manje jedinice poput javnih uprava gradova koje interno biraju princip poslovanja prema onome što je najadekvatnije za njihove političke, socijalne i ekonomske okolnosti mogu tvoriti mrežu uzajamne suradnje i potpore čime se održava balans zadovoljavanja i standarda života i isplativog poslovanja.

Promjene su moguće i poželjne za dugoročno dobro i tome u prilog idu i primjeri gradova Grenoble i Pariz u Francuskoj te Arenys de Munt u Španjolskoj. Gradonačelnik Grenoblea 1989. godine sklapa koncesijski ugovor s poduzećem *Lyonnaise de Eaux* na 25 godina. Sumnja o primanju mita potvrdila se skoro 10 godina kasnije kada na vidjelo izlaze dokazi o potplaćivanju gradonačelnika i njegove stranke. Tamošnji lokalni politički pokret *Demokratie écologie et solidarité – ADES* aktivnim pokušajima uspijeva omogućiti poništenje ugovora i gospodarenje vodom dati u ruke javnom poduzeću za vodoopskrbu *SPL Eau de Grenoble* (Zelena akcija 2014). Tako se grad može pohvaliti najjeftinijim tarifama za građane od svih francuskih gradova s više od 100 000 stanovnika. Uz to, pokrenut je program edukacije o štednji, održava se cjenovna struktura koja beneficira male korisnike i garantira svim stanovnicima 2,5 litre vode po osobi besplatno svaki dan te se ulaže u redovito održavanje infrastrukture. Građanska inicijativa *ADES* također promiče transparentiju uz participaciju pa se tako svi potezi donose demokratski kroz većinsku odluku gradskih vijećnika i kvalificiranih predstavnika. „*Javno vlasništvo može biti snažan instrument da se njeguje solidarnost između različitih sredina, na primer tako što se će višak ostvaren u urbanim dijelovima reinvestirati u ruralnije dijelove regije, ili tako će regresivne tarife biti zamijenjene progresivnim čime bi oni koji manje koriste usluge također mogli manje ih plaćati*“ – primjer na gradu Arenys de Munt pokazuje metodu prilagodbe najugroženijima jer se tarifni sustav rekonstruirao tako da osigurava pristup vodi za kućanstva sa slabim primanjima (Steinfort 2020).

Konačno, treći model zasniva se na horizontalno-mrežnom pristupu gdje se njeguje građanski input u usmjeravanju novca i radu javnih institucija pa se shodno tome donose reforme u institucijama. Ovdje se govori o potpuno demokratskom upravljanju javnom vodoopskrbom, a postignuto je kombiniranjem političkih odluka i volje građana kroz interakciju sektorskih politika i područja društvenog privređivanja. Imperativ maksimizacije profita pritom je eliminiran, a zajednica prakticira solidarnost kakva je vidljiva u primjerima mutualističkih udruga: „*Čileanska komuna Recoleta je 2015. u Santiagu osnovala prvu narodnu apoteku u ovoj državi, koja lijekove prodaje po cijeni i do 70% nižoj od komercijalne. Nakon samo 3 godine, u Čileu je otvoreno 40 novih javnih apoteka*“ (Steinfort 2020). Organizacija i upornost u akciji ističu se kao vrline koje demokratsko uređeno društvo mora posjedovati, naravno uz ulaganja u edukaciju javnosti i predstavnika kako bi mogli kvalificirano zastupati interese zajednice: „*U Parizu i Buenos Airesu snažno političko vodstvo bilo je ključno u osiguravanju "javnosti" u operacijama novih vodovodnih kompanija. U oba slučaja, ipak, mehanizmi*

građanske participacije nisu dovoljno razvijeni kao ni drugi institucionalni mehanizmi uračunljivosti koji mogu pomoći javnim kompanijama u kontinuiranom služenju javnom interesu“ (Hoedeman, Kishimoto, Pigeon 2012:109). Dakle, potrebno je prijeći još dug put, ali postavljeni su kvalitetni temelji za razvoj građanske participacije i spoznavanje njenog punog potencijala.

5.4.c) Recipročni rad

Čak i ukoliko je to sustavno zanemareno, kultura može pronaći načine da izjednači nejednakosti tako što će se članovi zajednice međusobno pobrinuti za to, formalno ili neformalno. Prije nego što je novac ušao u upotrebu, ljudi su prakticirali recipročan rad i robnu razmjenu kako bi si osigurali osnovne životne uvjete te je nagomilavanje dobara bilo nepotrebno. Otkako je novac postao sredstvo ekvivalencije za vrijednost nečijeg rada sustavno se komplicira raspodjela te je dobrobit većine stavljena iza profita. U konačnici, neoliberalne političke akcije poput privatizacije transformirale su odnose u zajednici, posebice kada se odvijaju u sferi javnih dobara. Opasnost od gubitka dostupnosti vode, hrane, struje i krova nad glavom nije distopijska ideja već surova realnost koju globalni jug itekako dobro poznaje. Komunalni ili javni vrtovi jedan su primjer kako zajednice u gradovima postižu socijalnu koheziju, učvršćuju odnose i zajednički djeluju za dobrobit većine. Takvi vrtovi mogu se koristiti samo za relaksaciju, ali mogu i biti prostor uzgoja i učenja o biljkama, proizvodnje hrane za vlastite potrebe ili pak prodaju te mjesta promicanja zdravih uzoraka ponašanja kao npr. fizičke aktivnosti, raznovrsnije prehrane i uzajamne pomoći. Oni su primjer prakse koja njeguje odnose u zajednici bez direktnog utjecaja kapitalizma ili uz njegov regulirani utjecaj (primjer su vrtovi čiji korisnici prodaju višak proizvoda čime sudjeluju u tržišnoj ekonomiji, ali u manjoj mjeri).

Primjer koji podupire argument o partikularnim akcijama kao odgovoru na univerzalne zahtjeve su spontano organizirane akcije u svrhu pravednije distribucije resursa i ojačanja solidarnosti među građanima: *„Ljudi održavaju mikro-društvene svjetove, “skupove akcija ili društvene mreže prijateljskih odnosa koji im pomažu da učinkovito prođu kroz život”“* (Veen et al. 2015:15 prema Kearns et al. 2000:1000). Vrtovi su primjer trećeg prostora, odnosno javnih prostora koji u svoju strukturu imaju utkano poticanje na socijalizaciju i/ili opuštanje nevezano uz dom ili radno mjesto. Na korisnicima je da ga pretvore u ono što im je potrebno, a pritom se kreiraju društveni odnosi upravo na bazi suosjećanja i razumijevanja. Održavanje

takvih mjesta korisno je za zajednicu jer podiže općenitu kvalitetu života i za korisnike i za one angažirane na druge načine: „*Vrtlarstvo u zajednici također može biti učinkovito u ublažavanju učinaka nesigurnosti oko hrane i siromaštva i za one koji sudjeluju u vrtlarskim aktivnostima, ali i za širu zajednicu gdje se proizvodi mogu distribuirati ili prodavati*“ (Lovell et al. 2014:3 prema Hanna 2000). Vrtovi su mjesto širokog dijapazona aktivnosti: od održavanja, uzgoja hrane, rekreacije do uživanja u brojnim hobijima koji se nadovezuju kao što su kuhanje, vježbanje i učenje o ekologiji kroz osviješteno djelovanje na mikroplanu. Nadalje, ovakve prakse inherentno povoljno utječu na društvenu koheziju jer se solidarna akcija bazira na dva momenta: formiranje međusobnih odnosa i nuđenje pomoći. Važnost solidarne akcije doista je nepobitna jer vezuje ljude na bazi zahvalnosti i srama oko kvarenja odnosa: „*Stoga je sudjelovanje u recipročnoj razmjeni rada bio oblik osiguranja—ako ste pomogli susjedima koji su zapali u teška vremena, oni bi to učinili zauzvrat*“ (Gibson 2020:174). Mutualističke prakse su vrijedne održavanja uvijek, a to najviše dolazi do izražaja u teškim životnim situacijama kada je pojedincima jedini oslonac njihova zajednica.

Nakon drugog svjetskog rata kada se traži način modernizacije agrikulturne recipročni rad postaje predmet proučavanja. Primjer rada u javnom vrtu samo je jedan iz kategorije recipročnog rada koji se zasniva na kolektivnom dijeljenju i pojedinačnoj koristi, recimo Gibson navodi kako se u Australiji mjesečno sastaje grupa volontera ujedinjenih oko brige o tome da invazivne biljke ne iskorijene domaće (2020:178). Primjetna je direktna poveznica između poboljšanja uvjeta za zajednicu i poboljšanja uvjeta za okoliš. Briga o javnom prostoru automatski vodi do toga da se taj prostor više koristi što indirektno može biti vrlo profitabilno. No, recipročni rad direktno ne podliježe logici kapitalizma, stoga se može okarakterizirati kao zaostao. On ne nudi opciju za maksimizaciju utjecaja tržišta, već ostaje izvan njega, pa se nerijetko vezivao i s ideološki nabijenim terminima kao što su socijalizam i komunizam: „*S obzirom na to da se u određenim vremenima ova praksa prisilno manipulirala od strane komunističkih režima i država u razvoju kao alat za izgradnju državne imovine, dobila je daljnje negativne ili nemoderne konotacije*“ (Gibson 2020:170). Pri razumijevanju ovog navoda važno je uzeti u obzir da je Gibson jedna od autorica koji se dotiče socijalističkih i komunističkih državnih uređenja a da nije imala iskustvo življenja u tim uvjetima, stoga nije u poziciji pružanja potpunog uvida jer joj je bliža teorija, a ona je nerijetko fokusirana na negativne konotacije.

5.4.d) Komunalni vrtovi kroz povijest

Razmotrimo li povijesni kontekst, nižu se brojni primjeri zajednica koje su prakticirale recipročan rad stoljećima: „*Djelatnost komunalnog vrtlarstva ima dugu povijest, s dokazima o 2000 godina starim komunalno uređenim parcelama u Cornwallu, na jugozapadu Ujedinjenog Kraljevstva, do ponovnog izbijanja ideje tijekom oba svjetska rata gdje su male parcele, pod nazivom 'Vrtovi pobjede', namijenjene koprodukciji hrane*“ (Lovell et al. 2014:2 prema Mobayed 2009). Njen opstanak direktno sugerira njenu korisnost ljudima, a varijacije su prisutne diljem svijeta; u ruralnim područjima gdje izrasta u nove oblike u suživotu s kapitalizmom te u urbanim sredinama koje imaju svoj set izazova. Na Filipinima u pokrajini Bohol, starije stanovnice općine Jagna pretvorile su rad na poljima đumbira u produktivno i zdravo ozračje čime su pridonijele stanovnicima i ekonomiji:

Ne samo da je Laca Ginger Tea poduzeće proizvelo piće niske cijene za lokalno tržište sa zdravstvenim prednostima za ciljane skupine kao što su trudnice, također su povećali tržište za proizvođače đumbira i ponudili mogućnosti za mlađe žene da zarade novac i tako se odupru želji da napuste zajednice za rad u inozemstvu kao ugovorni radnik“ (Gibson 2020:178 prema Community Economies Collective i Gibson 2009).

U proces rada radnice su uključile i svoje obitelji raspodjelom viška obaveza na pravedan način i time omogućile poduzeću da opstane. Kvaliteta ovakvih praksa odražava se u zajednici i ekonomiji, a uzme li se u obzir dugoročna perspektiva, recipročnošću rada čovjek se bliži socijalističkim idejama o ostvarenju kroz rad:

I dalje je važan u poljoprivrednim gospodarstvima koja su gotovo samoodrživa; to je dobar način mobiliziranja velike radne snage za učinkovit rad; omogućuje ekonomiju razmjera i podjelu rada, na primjer, između starih i mladih; štedi vrijeme pri žetvi; omogućuje rotaciju određenih vrsta poslova kao što je zaštita usjeva od predatora ili promatranje protoka vode u kanalima za navodnjavanje; a postoje i izraženi psihološki učinci, npr. veće veselje i pjevanje koje čini da rad koji se ponavlja brže prolazi (Gibson 2020:177 prema Moore 1975:278-280).

Iz tog razloga recipročni rad nije prijetnja kapitalističkom proizvodnom procesu, već veoma korisna adaptacija na probleme rastuće nejednakosti i nezadovoljstva životnim uvjetima.

5.4.e) Primjeri utjecaja komunalnih vrtova na današnje zajednice

U svom istraživanju Veen i suradnici dotakli su se nizozemskog primjera izgradnje odnosa kroz aktivnosti u 7 komunalnih vrtova. Pojedinci provodeći vrijeme u vrtu susreću druge članove zajednice i spontanom razgovorom počinju graditi odnos koji vodi u dublje povezivanje kroz rad. Na dijeljenom terenu kojeg zajedno uređuju i održavaju stvaraju strukturu kroz podjele aktivnosti i grupacije ovisno o prirodi obaveza. Dolazi do razmjene znanja i iskustava, a nakon što plodovi urode i do robne razmjene: „*Ljeti imamo bujnu razmjenu zrelog povrća, krastavaca, paprika jer (...) jedan ima previše jednog, a drugi drugoga. Uživamo u razmjeni i poklanjanju*“ (Veen et al. 2015:9). Zabilježena je ekstenzija odnosa i na druge usluge izvan vrtova kao što su prijevoz i pomoć u selidbi. Potencijal ove prakse vidljiv je u tome što resursi ne propadaju već se koriste maksimalno i pospješuju zadovoljstvo uključenih što dovodi do daljnjih uzajamnih praksi. Također, utječu i na one koji nisu uključeni u rad u njima jer su otvoreni za javnost pa je moguće i samo doći u posjetu. U tim slučajevima zabilježena je manja interakcija posjetitelja s onima koji rade u vrtovima, ali svejedno pružaju potporu opstanku takvih mjesta. Autori zaključuju rad isticanjem kako je ova praksa ovisna o dva faktora: mjesto i interes. Mjesto se odnosi na mogućnost okupljanja ljudi na određenoj lokaciji što vodi u vezivanje i značaj, a potom i u želju za opstankom takvog lokaliteta. Kohezija je također prisutna i kroz identifikaciju sa susjedstvom te ponos (Veen et al. 2015:15). Uočili su da je bez obzira na razlike u motivaciji ispitanika u krajnjem cilju poboljšanje zdravlja kroz rekreaciju i zdraviju prehranu te učvršćivanje odnosa: „*Neka istraživanja pokazuju da vrtlari doista imaju društvenu motivaciju da se uključe u održavanje zajedničkih vrtova; na primjer, Baker (2004) je otkrio da vrtlari doživljavaju vrt kao mjesto za uzgoj hrane i povezivanje s prijateljima, a Teig et al. (2009) zaključuju da su sudionike privukli vrtovi zbog društvenih prilika koje nude*“ (Veen et al. 2015:2). Iz ovih primjera slijedi da je komponenta društvenosti nerazdvojiva od rada, a današnje prakse obavljanja poslova nerijetko čine upravo suprotno i udaljavaju ljude jedne od drugih kroz kompetitivnost i naglasak na individualni izričaj koji zahtjeva diferencijaciju: „*Zauzvrat, neoliberalizam podriva solidarnost i redistribuciju putem promoviranja kompetitivnog individualizma i narativa meritokracije*“ (Goudarzi et al. 2022:32 prema Peck et al. 2018). Rad u vrtu za svakog sudionika može biti onakav kakav on želi, a svejedno ih veže zadovoljstvo kada se osvrnu na utjecaj koji su zajedničkim trudom ostavili na zajednicu.

Sljedeći primjer koji ću obraditi dolazi iz bivše komunističke zemlje Kube. Havana se navodi kao jedan od najpopularnijih primjera u održivom uzgoju hrane za zajednicu. Ova zemlja pretrpila je brojne sankcije od strane Sjedinjenih Američkih država zbog svoje veze s SSSR-om, jedna od kojih je i trgovinski embargo. Kuba je služila Sovjetskom savezu za uzgoj namirnica koje ne uspijevaju u njihovoj klimi kao što je šećerna trska, monokultura koja zahtjeva uporabu pesticida i osiromašuje tlo. Spoj opustošene zemlje od gubitka nutrijenata u tlu i blokada u trgovini katastrofalno je utjecao na tamošnje stanovništvo u gradovima gdje nije bilo obradivog zemljišta. Glad i neimaština potaknuli su ljude da potraže bilo kakav prostor za uzgoj i to je naposljetku dovelo do sustava urbane poljoprivrede u organskim vrtovima iliti ga organoponicos. Stanovništvo koje je došlo u gradove sa sela iskoristilo je svo znanje na raspolaganju i osmislilo mehanizam koji regulira nesigurnost oko hrane. Tamošnja vlada prihvatila je ideju i pripomogla omogućavanjem pristupa alatima i resursima te uklanjanjem birokratskih prepreka: *“Prepoznajući potencijal, vlada je osigurala državnu potporu u obliku programa obuke, postrojenja za kompostiranje, veterinarskih klinika i subvencionirane poljoprivredne nabave; doneseni su zakoni kako bi se olakšalo postavljanje urbanih farmi u praznim zgradama i napuštenim parcelama”* (Green Economy Coalition 2017). Uporabom svih dostupnih resursa na strateški i efikasan način postignuti su izvrsni rezultati te se otvorila prilika za daljnje produbljivanje kvalitete prakse uz edukaciju, pristup tehnologiji za pravilno zbrinjavanje otpada i veterinarsku pomoć čime je uzgoj hrane postao još isplativiji. Još pozitivnih aspekata komunalnih vrtova evidentirao je Green Economy Coalition: *“Budući da su njihovi proizvodi sezonski i lokalnog porijekla, kubanske urbane farme troše daleko manje energije i emitiraju djelić ugljika od visokointenzivne industrijske poljoprivrede. A to je i zdravo: otkako je sustav uveden, smrtnost od kardiovaskularnih bolesti, dijabetesa tipa 2 i moždanih udara smanjila se”* (2017).

Održivost ove prakse dalje se prenosi kroz edukaciju stanovništva o agronomiji i ekologiji, primjerice o važnosti recikliranja ostataka za humus: *“Može se primijetiti široka uporaba i dobrobiti proizašle iz agroekoloških praksi kao što su kompostiranje, plodored, međuusjevi i biološke kontrole”* (Altieri et al. 1999:139). Također, naglašena je važnost poštivanja bioritma prirode kroz konzumiranje namirnica onda kada su u sezoni i bioritma čovjeka u suživotu s njom: *“Dokazano je da je dodatna tjelovježba koju su ti urbani vrtlari imali od njegovanja svojih parcela, plus vrijeme koje su provodili vani na otvorenom, koristila njihovom zdravlju”* (EcoWatch 2019). Dakle, sudionici su putem rada u vrtovima ostvarili porast kvalitete svih aspekata njihovih života od zdravlja do razvoja novih vještina, usavršavanja starih,

zblizavanja sa zajednicom te pozitivnog utjecaja na okoliš. Još jedna pozitivna posljedica ove prakse je otvaranje mogućnosti doseljenicima da se uklope u novu sredinu kroz njegovanje aktivnosti koje su napustili ili redefiniranje odnosa prema takvim aktivnostima u stabilnom okruženju (npr. liječenje traume od neimaštine): *“Za nedavne migrante sa sela, vrtovi su daleko od korištenja njihovih poljoprivrednih vještina, a za neke, unatoč činjenici da su teško radili za preživljavanje u ruralnim područjima, utočište u kojem mogu ponovno, ali drugačije raditi sa zemljom i ponovno se povezati s prirodom”* (Altieri et al. 1999:139).

Komunalni vrtovi služe kao primjer praksi koje spadaju u proizvodne aktivnosti, ali nisu kapitalističke: *“Većina popularnih vrtlara osigurava hranu za obitelj, daju značajan dio proizvoda centrima za brigu o djeci, bolnicama i potrebitim članovima zajednice, a prodaju vrijedne preostale proizvode izravno zajednici”* (Altieri et al. 1999:139). Neki aspekti mogu poprimiti kapitalistički oblik kada višak sredstava izađe iz primarne djelatnosti u svrhu izgradnje sekundarne infrastrukture. Tada se korisnost socijalne kohezije i uzajamne pomoći širi na još veću zajednicu: *“Poseban napredak pokazali su vrtlari koji su pokušali postići više od sigurnosti hrane ulaganjem u zajednicu bilo kroz hortikulturne klubove, poticanjem lokalnog sudjelovanja i donošenja odluka ili doprinosom zdravlju susjedstva. Njihov pristup naglašava temeljna načela kroz kolektivno organiziranje vrtova koji uključuju, obrazuju i jačaju zajednicu”* (Altieri et al. 1999:140).

Argument za kojim će kritičari ovakvog pristupa posegnuti je da je uzgoj hrane u gradovima nehigijenski. No, u gradovima je ionako održavanje higijenskog standarda izazov, a komunalni vrtovi barem upražnjavaju prakse maksimalne iskoristivosti uzgojene hrane prije nego što postane otpad te pomažu u edukaciji masa: *“Obuka o vermikulturi i obrazovanje o okolišu rezultirali su lokalnom sposobnošću pretvaranja organskog otpada u biognojivo, kao i uvažavanje okoliša i problema kvarta i osnivanje projekta stvaranja urbanohigijenske zadruge”* (Mougeot 2005:208). Može se zaključiti da urbana agrikultura pridonosi simbiozi prirode i grada te pospješuje efikasnost procesa uzgoja time što dozvoljava cirkulaciju resursa i proizvoda pa time i umanjuje količine otpada.

Još jedna zemlja koja je primijenila komunalne vrtove za boljitak zajednice je Argentina. Istraživanja su pokazala da: *“(...) svaka obitelj dobije oko 1 kg povrća dnevno, a kad god ima viška – nešto što ovisi o sezonskim obrascima – prosječni prihod (uključujući vlastitu potrošnju i razmjenu) ekvivalentan je otprilike 1 USD dnevno”* (Mougeot 2005:208). Otklanjanjem nesigurnosti oko zadovoljavanja osnovnih potreba, aktivnosti poput održavanja komunalnih vrtova pružaju zajednici stabilnost, svrhu i koheziju. Također, pospješuju razvoj

sekundarnih potreba čovjeka kao što su pripadnost, poštovanje i samoaktualizacija: *“Najvažniji rezultat je povećanje samopoštovanja sudionika (uglavnom žena). Sada se mogu boriti za svoja prava i za bolju kvalitetu života”* (Mougeot 2005:208). Riječima aktivista i kantautora Joana Baeza – akcija je protuotrov očaju.

5.5. Snaga samoorganiziranja

Pun potencijal solidarnosti često dolazi do izražaja u teškim situacijama i krizama, kao što su prirodne katastrofe. U slučajevima gdje nadležne službe nisu mogle reagirati dovoljno brzo ili nisu imale dovoljno resursa da pruže pomoć svima kojima je bila potrebna, zajednica je taj zadatak automatski preuzela na sebe: *„Čak i u najgorim uvjetima katastrofe, ljudi održavaju ili brzo vraćaju samokontrolu i brinu se za dobrobit drugih“* (Illner 2021:95 prema Fritz 1996:10). Dovoljno je sagledati lokalne primjere kao što je situacija nakon razornog potresa u Petrinji 2020. godine kada se cijela Hrvatska ustala na noge i pokrenula akcije doniranja potrepština i dolaska u pomoć u sanaciji štete i zaštiti unesrećenih. Sličan primjer na globalnoj razini je vidljiv u posljedicama uragana Sandy iz 2012. godine kada je sjeveroistočna obala sjeverne Amerike pretrpila golemu nepogodu. Prespora organizacija službi, nagli pad temperatura i očito prioritiziranje bogatih u pružanju pomoći najprije u bogatim dijelovima New Yourk Cityja doprinijeli su osnivanju akcije pod imenom *Occupy Sandy*. Ime je preuzeto od *Occupy Wall Street*, akcije koja se zbivala godinu ranije. Preuzimanjem stare infrastrukture i mobilizacijom građana New Yorka putem društvenih mreža, Occupy Sandy organizirao je pomoć od strane desetaka tisuća volontera: *„Uvijek iznova, novinari i komentatori uspoređuju učinkovitost Occupyjeve bottom-up organizacije s inercijom službenih organizacija za pomoć“* (Illner 2021:94). Dok država nije uspjela reagirati, narod je bez pomoći institucija, stožera i ostalih aktera pridonio u spašavanju mnogobrojnih života. U prilog je išla transparentnost i dostupnost društvenih mreža zbog kojih su mase ljudi saznale koliko je važna akcija i odvažili se pomoći. Tako je broj sudionika nadmašio predviđeni broj spasioca i ostalih djelatnika koje je vlada predvidjela za takve katastrofe. No, hvalevrijedna uspješnost organizacije odozdo prema gore iznjedrila je i jednu neočekivanu negativnu posljedicu. Analizom čitave situacije uočeno je kako je država mogla srezati sredstva u proračunu za pružanje pomoći jer se za to pobrinuo sam narod. Dakle, računajući na sigurnu izvanjsku pomoć, remen se stegnuo i tržišni mehanizam prodrio je do još jedne usluge koja bi trebala biti beskompromisno zaštićena od njega: *„Umjesto pružanja bitnih usluga kao što su zdravstvena skrb, mirovine i pomoć u*

katastrofama, te domene su se sve više privatizirale, što je otvorilo nove i unosne poslovne putove za kapital“ (Illner 2021:105 prema Harvey 2005; Adams 2012; Adams 2013). Ovaj postupak odgovara fenomenu koji je Naomi Klein nazvala doktrina šoka – praksi u kojoj se iskoristi neočekivana negativna situacija u državi (bila ona prirodnog ili umjetnog porijekla) kako bi se dodatno učvrstile neoliberalne prakse (Klein 2008:458). Logika kapitala nalaže daljnju alokaciju sredstava koja se pokažu suvišna u određenom području u drugo gdje su potrebija ili profitabilnija. Iako je ulaganje u druge sektore dobro za stabilnost države, za ovakve komunitarističke pokrete to je paradoksalni gubitak jer baš zato što su se pokazali kao uspješni, njihova opozicijska snaga je umanjena: „*Građanske inicijative tako su nesvjesno legitimizirale neoliberalne reforme prema privatizaciji pomoći*“ (Illner 2021:105). Tako je sustav koji je stvorio problem afirmirao svoje postojanje i invalidirao zahtjeve za alternativom.

Navedeni primjeri služe u svrhu demonstriranja potencijala kombiniranja kapitalističkih i praksi skrbi zajednica same za svoje članove, točnije suživota tržišne ekonomije i recipročnih društvenih aktivnosti. Dokazana korisnost komunalnih vrtova u urbanim sredinama neporeciva je, posebice u sferi umanjivanja nesigurnosti oko hrane. Dodatni benefiti, od kojih je jedan i povećanje kohezije u društvu sugeriraju koliki potencijal ovakve prakse imaju. Snaga društva može nadići mogućnosti države u pružanju zaštite osnovnih resursa i skrbi. Upravo se na to može nadograđivati u smislu reorganizacije određenih sustava i preusmjerenja novca u druge sektore kojima je potreban. No, to ne smije značiti da će građani zbog svog aktivizma u kriznim situacijama nadalje biti prepušteni sebi. Velika je razlika ako višak novca ode primjerice u vojnu industriju ili u ciljana znanstvena istraživanja. Slobodno tržište može beneficirati državi s puno strana, ali ne bi smjelo pritiskati na ona područja koja ulaze u nužnost za dostojanstveni život. Upravo iskustvo života u uvjetima blagostanja čini društvo humanim i solidarnim i zato ono ne bi trebalo biti shvaćeno kao uvjet koji se ispunjava zadnji, već prvi. Sposobnost zajednica da unutar sebe uspostave solidarne i egalitarne prakse ne može služiti kao argument za dokidanje državnih oblika korekcije nejednakosti. Trebao bi služiti kao primjer kako poticati strukturu uzajamnih odnosa i industriju da bude efikasna u nalaženju posredstva između isplativih ulaganja u obnovljive izvore i cirkularnu ekonomiju te profitiranja koje će se pozitivno odraziti u životima svih građana u svim dijelovima svijeta.

6. Nejednakost pravednosti

Žarko Puhovski zaključuje: „*Jer, valja ponoviti, ništa (ni empirijski niti teorijsko-konstruktivski) ne upućuje na „normalnost“ jednakosti u ljudskome društvu, dapače: sve što znamo upućuje na obrnutu tezu*“ (2020). Nejednakost koja nije biološka, već kulturno, ekonomski, politički i ideološki konstruirana realno je stanje stvari, a argument o njenoj neprirodnosti ionako nema na čemu stajati kada je sama povijest zapisana pristrano. No, praksa pokazuje da društvo samo konstruira načine ujednačavanja među sobom. Iako što to ne rješava pitanje strukturne globalne nejednakosti, odnosno nepravednosti u distribuciji resursa, upućuje na ideju da je produktivnije krenuti odozdo ako to znači da će barem djelić cilja biti ostvaren. U kontekstu ovog rada to bi značilo da se uzme onaj dio mehanizma hegemonije i kapitalizma koji otvara prostor za novim imaginarijima te oblicima i praksama društvenog postojanja.

Ako se prisjetimo Marxove teze da rad ostvaruje čovjeka onda se potencijal može pronaći upravo u učinku rada na individuu kao motivaciju za nastavak borbe: „*Iako se s obzirom na regiju i zanimanje trebaju napraviti neke razlike, bezuvjetno središnja stvar u kulturi radničke klase jest da unatoč svom tom izvlaštenju, usprkos lošim uvjetima, izvanjskoj usmjerenosti, subjektivnom uništavanju, ljudi traže neko značenje, stvaraju okvire, traže uživanje u aktivnosti, primjenjuju svoje sposobnosti*“ (Willis 2002:113). Iako ovo nije isključivo klasni problem, logika se može primijeniti. Osnaženi radom, koji kapitalizam ionako smješta u centar ljudskog života, pojedinci i skupine bogate se nematerijalnim sredstvima koja bi mogla označiti početak kolektivnog nadilaženja trenutnog diskursa. Ta sredstva upravo su proizvod uzajamnih odnosa: smanjenje nesigurnosti oko zadovoljavanja osnovnih uvjeta, kohezija, samoaktualizacija, samopoštovanje i svrha nemali su alati koji utječu na transformaciju društvenih rituala, a potom i diskurzivno strukturirane stvarnosti. Neodrživost univerzalnog zahtjeva objasnio je Puhovski pozivom na pogled u prošlost: „*Uvođenje opće društvene jednakosti bilo bi stoga, kako to i iskustvo pokazuje, moguće samo uz primjenu enormne sile, što je i inače slučaj s utopijskim vrijednostima – uz svagda neizvjestan ishod (dostatno je podsjetiti na to kolika je sila bila potrebna za, barem djelomično, nametanje apstraktne jednakopravnosti u suvremenim zajednicama)*“ (2020). Primjena takve sile uzaludno je trošenje diskurzivnih resursa za objašnjavanje apstrakcije i opravdavanje dokazano nemogućeg totaliteta. Pravednost je nejednaka i u teoriji i u praksi, ali moguća u radikalno pluralnom shvaćanju društva, odnosno djelovanju u mikrosvjetovima. Rješenja zahtijevaju istraživanja u svim disciplinama jer su društvo i svi njegovi procesi mreža. Osnovno pitanje

koje će trebati biti odgovoreno jest kako transformirati odnose moći u današnjim okolnostima, a one su zaista izazovne: „Štoviše, samo pažljivo dizajniran mehanizam redistribucije može kompenzirati za prirodnu tendenciju bogatstva da teče od siromašnih prema bogatima u tržišnoj ekonomiji“ (Boghosian 2019:24).

7. Zaključak

Problem uspostave jednakosti i pravednosti problem je same strukture društvenoga. Naime, praksa strukturiranja stvarnosti, prema poststrukturalističkoj teoriji, odvija se kroz diskurs, a potvrđuje društvenim ritualima i praksama institucija. Tako odnosi utječu na artikulacijske prakse kojima se konstruira značenje. Laclau i Mouffe smatraju da se ovim pristupom osvještava kontingentan karakter zbilje, odnosno dolazi do izražaja prekarnost identiteta i nemogućnost dugotrajne fiksacije značenja koji sugeriraju na nepostojanje esencije velikih koncepata poput slobode ili istine. Upravo se putem hegemonijskih praksi ostvaruje fiksacija značenja u diskursu što je nemoguća i nužna ideološka konstrukcija univerzalnog zahtjeva, poput onog za jednakošću i pravednošću. Teorija epistemičke pravednosti kao distributivne pravednosti koju Anderson zastupa u primjeni mogla bi omogućiti ostvarenje punine interpretativnih resursa egalitarnim sudjelovanjem u stvaranju znanja ukoliko bi uključivala Rancièreovo analiziranje spoznatljivog i nespoznatljivog u znanju i društvu koje već u samom diskursu određuju legitimnost i nelegitimnost pozicija. Takva epistemička demokracija mogla bi služiti kao temelj za uspostavu pariteta u odnosima. Također, artikulacijom paradoksa u kojem je moć društveno konstruiran prazni označitelj čije hegemonске artikulacije uvjetuju daljnje odnose i njenu distribuciju, otvara se prilika za artikulacijom odnosa dominacije. Pritom razlikujući dominaciju, opresiju i podređenost, demokratizirani diskurs omogućio bi punu svijest o učinku mita o zacrtanom napretku civilizacije te potaknuo prepoznavanje autonomije identiteta. Ovaj radikalni pluralizam daje slobodu pojedincu da prepozna svoju poziciju u stvarnim odnosima moći i strukture zbog kojih se ta pozicija čini opravdanom. Takav pomak imaginarija već se događao u prošlosti i njime su se ostvarivali drugi oblici društvenog postojanja. Jedan od kojih bile bi alternative kapitalizmu koje sadrže njegov mehanizam povećanja prihoda i posljedično veće financijske jednakosti, ali transformiraju društvene odnose tako da oni više ne podrazumijevaju hijerarhijsku strukturu na bazi dominacije ili nasilja u nekom obliku. Umjesto toga, kvalitetna alternativa mogle bi biti prakse koje osnažuju i oplemenjuju društvo kao što su recipročni rad i mutualizam. Na primjerima sam pokazala kako takve prakse pripomažu u umanjivanju nesigurnosti oko zadovoljavanja osnovnih potreba, a zatim lančanom reakcijom pozitivno utječu i na zadovoljavanje sekundarnih: stabilnost, svrha, kohezija, pripadnost, samoaktualizacija i samopoštovanje. Tako se pravednost nalazi u mikro društvenim svjetovima koji sami zamišljaju i ostvaruju oblike saniranja nejednakosti u raspodjeli resursa. Stoga, uzevši u obzir nemogućnost uspostave univerzalnog kriterija pravednosti u stvarnim društvenim

okolnostima, pozivam na daljnje istraživanje i razvijanje mogućnosti ostvarenja pravednosti i egalitarne raspodjele resursa ispunjavanjem partikularnih zahtjeva partikularnim akcijama.

8. Popis literature

- I. Altieri, Miguel A., Nelso Companioni, Kristina Cañizares, Catherine Murphy, Peter Rosset, Martin Bourque i Clara I. Nicholls. 1999. The Greening of the 'Barrios': Urban Agriculture for Food Security in Cuba. *Agriculture and Human Values*, 16(2):131-140. Pristupljeno: 28.8.2023. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/226603269_The_Greening_of_the_'Barrios'_Urban_Agriculture_for_Food_Security_in_Cuba
- II. Anderson, Elizabeth. 2012. Epistemic Justice as a Virtue of Social Institutions, *Social Epistemology* 26(2):163-173. Pristupljeno: 21.7.2024. Dostupno na: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02691728.2011.652211>
- III. Baldwin, Peter. 1990. *The Politics of Social Solidarity Class Bases of the European Welfare State 1875-1975*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- IV. Boghosian, Bruce M. 2019. Is Inequality Inevitable? Wealth naturally trickles up in free-market economies, model suggests. *Scientific American*. Pristupljeno: 6.01.2023. Dostupno na: <https://www.scientificamerican.com/article/is-inequality-inevitable/>
- V. Brown, Paul. 2019. Cuba's Urban Farming Shows Way to Avoid Hunger. *EcoWatch*. Pristupljeno: 28.8.2023. Dostupno na: <https://www.ecowatch.com/urban-farming-cuba-2641320251.html>
- VI. Chauvel, Louis i Eyal Bar-Haim. 2016. Varieties of Capitalism (VoC) and Varieties of Distributions (VoD): How Welfare Regimes Affect the Pre- and Post-Transfer Shapes of Inequalities? *LIS Working Paper Series 677*. Luxembourg:Luxembourg Income Study (LIS). Pristupljeno: 30.7.2024. Dostupno na: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/169237/1/677.pdf>
- VII. Cmrečnjak, Josip. 2016. Jacques Rancière: Nesuglasnost. Politika i filozofija. *Čemu XIII*(24):230-234. Zagreb, Hrvatska:Fakultet političkih znanosti. Pristupljeno: 29.8.2024. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/164064>
- VIII. Europski parlament. 2021. *Razlika u plaćama muškaraca i žena: definicija i uzroci*. Pristupljeno: 7.01.2023. Dostupno na: <https://www.europarl.europa.eu/news/hr/headlines/society/20200109STO69925/razlika-u-placama-muskaraca-i-zena-definicija-i-uzroci>
- IX. Gibson-Graham, J. Katherine i Kelly Dombroski. 2020. *The Handbook of Diverse Economies*. UK:Edward Elgar Publishing. Pristupljeno: 28.5.2023. Dostupno na:

<https://www.communityeconomies.org/publications/chapters/collectively-performed-reciprocal-labour-reading-possibility>

- X. Gilbert, Jeremy. 2008. *Antikapitalizam i kultura: Radikalna teorija i popularna politika*. Oxford Place. Pristupljeno: 30.8.2022. Dostupno na: <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/34610>
- XI. Goudarzi, Shahrzad, Vivienne Badaan i Eric D. Knowles. 2022. Neoliberalism and the Ideological Construction of Equity Beliefs. *Perspectives on Psychological Science*, 17(5), 1431–1451. Pristupljeno: 6.01.2023. Dostupno na: <https://doi.org/10.1177/17456916211053311>
- XII. Graeber, David i David Wengrow. 2021. *The Dawn of Everything: A New History of Humanity*. UK:Penguin Books. Pristupljeno: 27.7.2024. Dostupno na: https://docdrop.org/download_annotation_doc/The-Dawn-of-Everything-by-David-Graeber-David-Wengrow-z-lib.-zmbbo.pdf
- XIII. Gramsci, Antonio. 1958. *Historijski materijalizam i filozofija Benedetta Crocea*. Zagreb, Hrvatska: Naprijed
- XIV. Gramsci, Antonio. 1979. *O državi*. Beograd, Srbija: Radnička štampa.
- XV. Gudelj, Ivana, Lidija Runko Luttenberger i Ankica Senta Marić. 2015. Posljedice kojima rezultira privatizacija vodno- komunalnih usluga. 6. *Hrvatska konferencija o vodama s međunarodnim sudjelovanjem, Hrvatske vode na investicijskom valu*. Zagreb, Hrvatska: Hrvatske vode. Pristupljeno: 19.02.2022. Dostupno na: <https://www.bib.irb.hr/762349>
- XVI. Hall, Stuart. 2017. Stuart Hall:Gramsci and Us. *Verso*. Pristupljeno: 30.5.2022. Dostupno na: <https://www.versobooks.com/blogs/2448-stuart-hall-gramsci-and-us>
- XVII. Hoedeman, Olivier, David A. McDonald, Satoko Kishimoto i Martin Pigeon. 2012. *Remunicipalisation: Putting Water Back into Public Hands*. Amsterdam, Nizozemska: Transnational Institute.
- XVIII. Illner, Peer. 2021. *Disasters and Social Reproduction: Crisis Response Between the State and Community*. London, UK:Pluto Press.
- XIX. Jerbić, Vedran. 2014. *Hegemonija i čin „prolaska kroz fantazmu“: o reafirmaciji koncepta ideologije kod Laclaua, Mouffe i Žižeka*. Zagreb, Hrvatska: Fakultet političkih znanosti. Pristupljeno: 31.5.2022. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/276344>
- XX. Jolić, Tvrtko. 2013. Globalno siromaštvo i međunarodna distributivna pravednost. *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, (22) 713 – 731. Zagreb,

Hrvatska: Institut za filozofiju. Pristupljeno: 21.7.2024. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:261:488991>

- XXI. Kishimoto, Satoko, Emanuele Lobina, Olivier Petitjean. 2015. Here to stay: Water remunicipalisation as a global trend. *TNI*. Pristupljeno: 18.02.2022. Dostupno na: <https://www.tni.org/en/publication/here-to-stay-water-remunicipalisation-as-a-global-trend>
- XXII. Klein, Naomi. 2008. *Doktrina šoka*. Hrvatska: V.B.Z.
- XXIII. Laclau, Ernesto i Chantal Mouffe. 2001. *Hegemonija i socijalistička strategija: Prema radikalnoj demokratskoj politici*. London, UK, New York, SAD: Verso.
- XXIV. Lovell, Rebecca, Kerry Husk, Alison Bethel i Ruth Garside. 2014. What are the health and well-being impacts of community gardening for adults and children: a mixed method systematic review protocol. *Environ Evid*, 3(20) Pristupljeno: 02.8.2024. Dostupno na: <https://environmentalevidencejournal.biomedcentral.com/articles/10.1186/2047-2382-3-20>
- XXV. Lučev, Josip. 2023. Plaće – globalni pad, a tu je i inflacija. Hrvatska na začelju usporedivih zemalja. *Ideje.hr*. Pristupljeno: 09.02.2023. Dostupno na: <https://ideje.hr/place-globalni-pad-a-tu-je-i-inflacija-hrvatska-na-zacelju-usporedivih-zemalja/>
- XXVI. Martin, Ben. 2017. Sustainable urban farming in Cuba. *Green Economy Coalition*. Pristupljeno: 28.8.2023. Dostupno na: <https://www.greeneconomycoalition.org/news-and-resources/the-guerrilla-gardeners-of-havana>
- XXVII. Milanovic, Branko. 2019. *Capitalism, Alone: The Future of the System That Rules the World*. Cambridge, Massachusetts, SAD; London, UK: The Belknap Press of Harvard University Press. Pristupljeno: 20.7.2024. Dostupno na: https://www.academia.edu/43513925/Capitalism_Alone_by_Branko_Milanovic
- XXVIII. Mougeot, Luc J.A. 2005. *Agropolis: The Social, Political and Environmental Dimensions of Urban Agriculture*. UK: Routledge. Pristupljeno: 28.8.2023. Dostupno na: <https://books-library.net/files/books-library.online-02251600Ep1W7.pdf>
- XXIX. Ostrom, Elinor. 1990. *Governing the Commons. The evolution of institutions for collective action*. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Pristupljeno: 28.5.2023. Dostupno na: https://www.actu-environnement.com/media/pdf/ostrom_1990.pdf

- XXX. Puhovski, Žarko. 2020 Jednakost i nasilje. Ništa ne ukazuje na to da je jednakost 'normalna'. *Ideje.hr*. Pristupljeno: 19.11.2022. Dostupno na: <https://ideje.hr/jednakost-i-nasilje-nista-ne-ukazuje-da-je-jednakost-normalna/>
- XXXI. Puljiz, Vlado. 1995. Mutualizam ili organizacije uzajamne pomoći. *Revija za socijalnu politiku*, 2(2):163-167. Pristupljeno: 16.02.2022. Dostupno na: <http://www.rsp.hr/ojs2/index.php/rsp/article/view/534>
- XXXII. Rancière, Jacques. 1999. Disagreement : politics and philosophy. Minneapolis, SAD:University of Minnesota Press. Pristupljeno: 29.8.2024. Dostupno na: <https://archive.org/details/disagreementpoli0000ranc/page/n5/mode/2up>
- XXXIII. Rawls, John. 1999 (1971). *A Theory of Justice*. SAD:Harvard University Press. Pristupljeno: 16.7.2024. Dostupno na: <https://giuseppicapograssi.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/08/rawls99.pdf>
- XXXIV. Saad-Filho, Alfred i Deborah Johnston. 2005. *Neoliberalism. A critical reader.: The Welfare State and Neoliberalism*. London, UK:Pluto Press. Pristupljeno: 28.5.2023. Dostupno na: <https://annas-archive.org/md5/5dc962e1c89245b0001c03e5a8064b22>
- XXXV. Samaržija, Hana. 2022. Što je epistemička nepravda? Dodatni tereti ionako isključenih i ranjivih skupina. *ideje.hr*. Pristupljeno: 21.7.2024. Dostupno na: <https://ideje.hr/sto-je-epistemicka-nepravda-dodatni-tereti-ionako-isključenih-i-ranjivih-skupina/>
- XXXVI. Steinfort, Lavinia. 2020. Preuzimanje kontrole: Budućnost javnih usluga. *Zajedničko.org*. Pristupljeno: 16.02.2022. Dostupno na: <https://zajednicko.org/blog/preuzimanje-kontrole-buducnost-javnih-usluga/>
- XXXVII. Tintić, Nikola. 1964. Značaj i utjecaj političkih programa, političkih organizacija i akcija na sindikalno jedinstvo, odnosno pluralizam u nacionalnim, regionalnim i međunarodnim okvirima. *Politička misao*, 1(1):33-85. Pristupljeno: 18.02.2022. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/115888>
- XXXVIII. USAID. 2006. *Issues in poverty reduction and natural resource management*. SAD. Pristupljeno: 27.8.2023. Dostupno na: <https://2017-2020.usaid.gov/sites/default/files/documents/1862/issues-in-poverty-reduction-and-natural-resource-management.pdf>
- XXXIX. Veen, E. J., B.B. Bock, W. Van den Berg, A. J. Visser i J. S. C. Wiskerke. 2015. Community gardening and social cohesion: different designs, different motivations. *Local Environment*, 21(10):1271-1287. Pristupljeno: 28.5.2023. Dostupno na: <http://dx.doi.org/10.1080/13549839.2015.1101433>

- XL. Willis, Paul. 2002. Kultura tvorničkog pogona, muškost i oblik plaće. *Reč*, 66(12)109-127.   Pristupljeno: 19.11.2022.   Dostupno   na:
<https://www.fabrikaknjiga.co.rs/rec/66/109.pdf>
- XLI. Zelena akcija. 2014. NAŠA VODA: Analiza upravljanja vodnim uslugama u Hrvatskoj. Zagreb, Hrvatska: Zelena akcija.